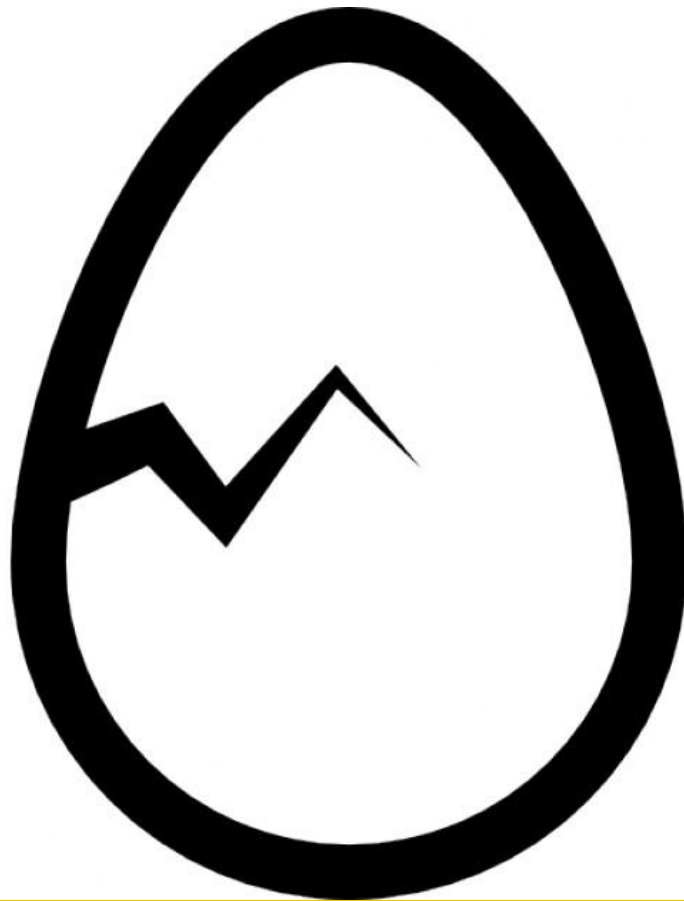

SORTIM DE L'OU?

Com es tracta la sexualitat en els contes infantils

Autora: Paula Bayod Molina

Assignatura: Treball de Fi de Grau

Tutora: Núria Obiols Suari

Curs 2015-2016

Índex

PART A: Aportacions rebudes al llarg del grau	3
PART B: Sortim de l'ou? Com es tracta la sexualitat en els contes infantils.	7
1.Introducció	7
2. Marc Conceptual.....	9
2.1. Estudis sobre sexualitat.....	9
2.1.1. Principals aportacions teòriques, estudis i formació sobre sexualitat	9
2.1.2. Teories de la sexualitat infantil	16
2.1.3. Sexualitat, gènere i educació de l'infant: contextos d'aprenentatge	18
2.2. Llibre per a infants sobre sexualitat	20
2.2.1. Breu recorregut històric del llibre adreçat a infants.	21
2.2.2. Llibre sobre sexualitat per a infants.....	23
3. Metodologia	25
3.1. Objectius.....	25
3.2. Fases de la recerca i orientacions metodològiques	25
3.2.1.Cronograma	25
3.2.2.Criteris i selecció de la mostra de llibres	26
3.2.3.Instruments metodològics	26
3.3.Descripció del procés seguit.....	40
4. Descripció de Resultats	42
4.1.Tema tractat i any de publicació.....	44
4.2. Valors i any de publicació.....	46
4.3. Tipologia de temes segons la tipologia de llibres	49
4.4. La Il·lustració i el tema que es tracta	50
4.3.Dades extretes de la xerrada	51
5.Conclusions	52
6.Bibliografia	55
PART C: Avaluació i autoavaluació	59

Resum

Entre els nombrosos temes que es tracten en l'oferta del llibre adreçat als infants, ens hem volgut centrar en un de poc investigat: la sexualitat. Així, ens hem proposat indagar sobre què s'ensenya de la sexualitat en els llibres tant de coneixement com d'imaginació, i com es mostra. Recorrent a la taula d'observació com a mètode principal d'investigació, hem volgut estudiar un nombre de contes a l'abast d'infants en cinc biblioteques públiques de la província de Barcelona. La mostra resultant ha estat un total de quaranta-un llibres infantils i juvenils que tracten diferents aspectes de la sexualitat. Amb aquestes dades n'hem pogut extreure alguns resultats que hem centrat en quatre focus: s'ha analitzat l'època en que van ser publicats i els temes tractats, la cronologia i els valors que se'n desprenen, la tipologia de temes segons la tipologia de llibre -si d'imaginació o de coneixement- i per últim, els temes tractats i la imatge corresponent. Les diferents conclusions resultants d'aquesta recerca indiquen, entre d'altres qüestions, que tot i tractar la sexualitat d'una manera més variada i oberta, es segueixen evitant certs aspectes de la sexualitat, i més quan va adreçat al públic infantil.

Paraules clau: sexualitat infantil, literatura infantil, llibre infantil, educació sexual.

Abstract

Among the many topics in children books, we wanted to focus on an underresearched topic: sexuality. The objective was to investigate how sexuality is taught and shown, both from the knowledge and imagination points of view. By means of an observation table we studied a number of stories available to children in five public libraries in the province of Barcelona. The resulting sample comprised forty-one books of stories for children and youngsters dealing with different aspects of sexuality. From this information we have extracted results that have focused on four aspects: we have analyzed the years they were published and the topics covered, the timing and values derived, the themes related to the type of book (if imagination or knowledge) and finally, the topics and the corresponding image. Different conclusions resulting from this analysis indicate, among other things that, while treating sexuality in a more varied and open manner, some aspects related to sexuality are still being avoided—especially when addressed at children.

Key words: childhood sexuality, children's literature, children's book, sexuality education.

PART A: Aportacions rebudes al llarg del grau

El bagatge a través del grau ha estat molt més que formatiu. Paral·lelament a totes les assignatures cursades, han sorgit reflexions personals a partir del plantejament de moltes de les matèries.

Vaig aterrar en aquest grau amb moltes perspectives i il·lusions. Amb empenta i ganes d'entendre i millorar la societat en la que vivim. Venia amb la intenció de poder arribar a canviar realment les coses, de reivindicar, amb una mirada utòpica i positiva, i per això vaig escollir Pedagogia, per tal de fer-ho des del que crec ser la base de la societat: l'Educació.

Mai he reflexionat tant com ho vaig fer sobre el terme educació al primer curs. Aquest exercici és el que va iniciar totes les assignatures. Vaig aprendre que en Educació no estem tot/es les professionals de l'educació d'acord i que no cal estar-ho, però es durant tot el recorregut del grau que m'he adonat que cal establir però, uns mínims. Uns mínims des dels quals poder partir i avançar.

En primer lloc, i començant per *Teoria de l'Educació*, assignatura que em va fer reflexionar tot just començar i de la qual més records en tinc. Juntament amb la professora Xus Martín, vaig aprendre diferents metodologies, corrents i moviments de les quals vaig concloure que el millor és extreure'n aquells aspectes positius de cadascuna. Encara recordo els autors, els esquemes de les diverses corrents i les característiques principals, i que no he deixat d'ampliar en tot el grau. *Diversitat de l'Educació* em va fer plantejar per primer cop que la diversitat no està tant acceptada en la nostra societat com creiem i recordo les principals lleis que havien contribuït a la seva acceptació a nivell social i judicial. *Antropologia de l'Educació* i *Història de l'educació* van recollir una part de la història de la figura del pedagog/a i en quin marc històric-social ens emmarcàvem, tant la figura del pedagog/a o mestre/a com el subjecte de l'aprenentatge. No només em va servir per conèixer la història, sinó també per ser crítica amb ella i saber perquè ens trobem en aquest punt de la història i tot el que portem darrera.

Amb *Didàctica i Currículum* vaig tocar de peus a terra, ja que ens van mostrar el que passa a les escoles, la base de la qual podem partir i les limitacions que això suposa, la base legal i institucional. La taxonomia de Bloom, l'aprenentatge de les competències, els objectius, els continguts,... que durant tota el grau aniria veient des de diverses perspectives i visions. Aquest contingut es va ampliar amb l'assignatura al segon semestre d' *Estratègies i Recursos Didàctics*.

A primer, i anant perduda en quant a les sortides laborals del grau, van tenir resposta amb *Professionalització i Sortides Laborals*. Els recursos, els àmbits en els quals actuem els pedagogs, i les diferents agrupacions professionals van ser els aspectes que més vaig valorar i valoro de conèixer. *Psicologia de l'Educació* m'entusiasmava moltíssim ja que és un camp que m'encanta explorar, tot i que es centrava en l'infant, sobretot en l'adquisició del llenguatge, i encara em queda molt per explorar del món de l'aprenentatge a nivell neuronal. A *Comunicació en l'Educació* recordo diverses dinàmiques per tal d'establir les bases d'una bona comunicació. No recordo gaire, en l'aspecte que tampoc vam fer activitats que em resultessin massa significatives. Amb *Teoria i Pràctica de la Investigació Educativa*, vaig conèixer l'àmbit d'investigació pedagògica i les eines i recursos per tal de portar a terme una investigació. Recordo la conferència en que ens van mostrar les aplicacions d'aquestes investigacions, i com podien contribuir a millorar el sistema educatiu, ja que moltes de les justificacions per les quals s'introdueixen canvis en el currículum o en la metodologia docent són a través d'estudis que atenen necessitats.

Aquest coneixement va ser ampliat el segon any amb *Instruments i estratègies de Recollida d'Informació* en la que vaig aplicar els coneixements adquirits el mateix any a *Estadística Aplicada a l'Educació*. Identificant els diferents sistemes, variables, puc elaborar enquestes, qüestionaris i tècniques de recollida d'informació per saber el què succeeix a la realitat i traspassar-ho a dades. El que em va agradar va ser la manera en què paral·lelament utilitzàvem els números, també reflexionàvem sobre els resultats. Això va ajudar-me a entendre-ho millor i a copsar la importància de recollir dades, números i fer estadístiques tot i que em semblés poc atractiu al principi. Ara em sembla un punt clau en l'educació i tenir el seu coneixement com a pedagoga, per tal de saber-los interpretar i valorar, també sent crítica i veient en quins aspectes s'ha aprofundit en un estudi o no, perquè depenent de quin enfocament li atorguis i la importància a certs aspectes del que investigues, els resultats poden variar i ser interpretats tenint en compte la seva complexitat o no.

Tot això va servir-me més tard, a tercer any per a la realització d'un treball d'investigació a l'assignatura *Disseny i Avaluació de Processos d'Ensenyament i Aprenentatge*, centrat en un dels moviments estudiantils del mateix Campus Mundet, per tal d'estudiar des de una perspectiva objectiva una realitat molt propera. Aquest treball va servir-me a nivell personal, juntament amb dos companys de grau, per copsar la quantitat de moviments socials a Mundet i l'especificació de cadascun d'ells i com la formació de nous moviments es donava el mateix any. La professora Susana Arànega ens va donar tot el seu suport i ànim en realitzar el treball. Aquest moviment estudiat, *Classes Obertes*, va néixer a partir de les necessitats, inquietuds i recerca de respostes propiciades per l'assignatura *Economia de l'educació*. Els professors, cadascú a la seva aula, van propiciar l'esperit crític de manera

notòria, i finalment, ens van ajudar a crear un espai alternatiu a la classe i a empoderar-nos per portar a terme aquestes reunions. Van oferir-nos l'espai físic i temporal una vegada a la setmana i amb els dos grups junts: mai oblidaré quina emoció sentíem. Els temes els proposàvem nosaltres, i cada setmana debatíem. Tot i això el grup es va anar disgregant, i molt de l'alumnat va perdre interès, tot i que vam fer xerrades al Campus, i reflexionar l'educació plegats en manifestacions. No oblidaré sobretot, l'entrega i vocació del professorat que va ajudar-nos desinteressadament.

Tornant enrere, i sense perdre el fil cronològic, a *Pensament Pedagògic i Social Contemporani* vaig gaudir-ne les classes. Van ser les primeres magistrals que m'escoltava amb moltíssim interès. Suposo per l'esperit crític que hi amagava, va ser important conèixer diferents aspectes de la societat en la que vivim. El treball que vaig portar a terme també em va entusiasmar molt i em vaig dedicar amb fervor. Vaig tractar els moviments feministes a la Segona República Espanyola i vaig aprendre molt investigant i fent una llarga ullada a les revistes femenines del Pavelló de la República.

Un any abans del que era recomanat, vaig escollir l'optativa *Educació Moral*. Però em va anar bé per començar a copsar l'educació en valors i poder intervenir a una escola de Badalona, d'on sóc exalumna. Allà vaig gaudir fent activitats a pre-adolescents i establint de nou contacte amb el meu antic professorat. A *Axiologia i Educació en Valors* vaig repetir l'experiència, aquest cop amb un altre company i a la seva antiga escola, a Gràcia. Les dues experiències pràctiques van ser l'aplicació de tot el coneixement adquirit i la valoració per part del professorat d'ambdues escoles del que fèiem i el sentit i transcendència que oferíem. Això em fa renovar d'energia, ja que trobava a faltar pràctica al grau i aplicació directa amb alumnat de tot el que sabia.

A *Formació a les Organitzacions* vaig tenir la oportunitat de tenir contacte amb una Fundació dedicada al trasplantament d'òrgans i la oportunitat d'entrevistar a l'encarregada del departament de formació de la mateixa.

Les *Pràctiques d'Iniciació Professional* tenien moltes expectatives per a mi, però finalment també va resultar profitós fer un treball sobre una empresa. La companya amb al que vaig realitzar el treball teníem les mateixes motivacions i manera de treballar, així que va ser un plaer fer un plantejament empresarial, tot i que esperava una altra cosa totalment diferent de l'assignatura.

L'experiència amb la optativa de tercer curs em va ser molt grata. Amb en J.M.Moral vaig aprendre moltíssim. Perquè no es dedicava únicament a ensenyar-nos els conceptes clau per a poder portar a terme el disseny d'un mitjà digital en un procés d'ensenyament-aprenentatge, sinó que ens

feia participants del procés atorgant-nos la llibertat de decidir el tema i exposar-lo i compartir el procés totes juntes a classe. Ofereix espai a dubtes, suggerències, aportacions i debats combinant-ho amb un toc d'humor i una practicitat increïbles. Amb ell he après i observat com donar classe i altres mètodes per assolir objectius, i a més, una font de recursos enorme.

M'he adonat que al llarg de la vida ens acostem a allò del qual en volem rebre influències. El grau m'ha donat un punt de vista des del qual ara miro el món que em rodeja; des d'una exposició d'un museu, com la amera en què s'aprèn en un curs de formació a una empresa. No puc evitar veure el món des d'aquesta perspectiva i és així com me n'adono de la seva influència en la meva educació com adulta.

El Campus a més, m'ha ofert la possibilitat de viure diverses experiències relacionades, com és el teatre. El Teatre Social continua sent una activitat molt important per a mi i de la qual en vaig explorar una part de l'immens ventall de possibilitats que ofereix, que és el Teatre de l'Oprimit. D'aquest grup, format per diverses estudiants del campus i la col·laboració de l'Eva Castillo, n'ha sorgit un grup independent que realitzem actuacions de teatre fòrum a diverses entitats i casals on compartim les nostres reflexions i les fem col·lectives.

Durant els diferents anys he anat creixent, com a persona i com a professional pedagoga. Les converses amb els meus companys i companyes han estat un constant; element clau per començar a compartir diferents punts de vista i alhora reforçar idees o aportar-ne de noves. Perquè el grau de Pedagogia no és tan sols tenir el títol. Per a mi, no acaba aquest curs, sinó que la meva formació serà continuada al llarg de la meva vida de la que parteixo amb una bona base.

Tot just ara em trobo en l'últim curs del grau, i encara que em queden assignatures per cursar i la primera experiència de pràctiques, i de moment em quedo amb totes aquestes vivències, els aprenentatges i el seu bagatge més humà.

M'agradaria finalitzar aquesta introducció amb l'agraïment a totes aquelles persones que m'han ajudat d'alguna manera en aquesta tasca durant el curs. Agrair a la Lupe García la seva disposició des del primer dia a ajudar-me tot i el temps limitat del que disposa, a les bibliotecàries i bibliotecaris que m'han ajudat a cercar una vegada i una altra contes i contes que no apareixien i que, com mags, feien aparèixer en llocs insospitats; i per últim a la meva tutora del treball que, m'ha ensenyat molt sobre il·lustració i de la que he après bastant més. També a aquelles personetes que m'han anat animant dia a dia, en moments puntuals, escoltant de què tractava el tema del meu treball de fi de grau o fent un cafè. A totes elles, a tots ells, gràcies!

PART B: Sortim de l'ou? Com es tracta la sexualitat en els contes infantils.

1. Introducció

Per què hem unit dos mons: la sexualitat i la literatura? Al llarg de tota la nostra trajectòria professional, laboral i educativa, és a dir, durant el nostre recorregut d'aprenentatge vital durant vint-i-quatre anys, hem anat rebent múltiples influències, records, vivències, coneixements i lectures que ens han fet com som ara.

Anys abans d'entrar al grau de Pedagogia ja tenia cert interès per la coeducació, l'educació de gènere, però és per primer cop, a la meua Facultat on es va impartir un curs portat per la sexòloga Lupe García Rodríguez, que em fa sentir interès per la sexualitat infantil. Des de la perspectiva actual, sembla ser que a l'escola es tracten moltíssims temes considerats tabú o que, simplement se'n desconeixia o no es donava importància: el gènere, la igualtat, l'assertivitat, les emocions, la mort,... tot i això segueix havent certa resistència a la sexualitat. La concepció que som éssers sexuals des del naixement fins a la mort, em fa pensar que aquesta manera de contemplar-ho no està d'alguna manera reflectida en el currículum escolar, i que es tracta la sexualitat només des d'un dels seus prismes, no des de tots; em refereixo doncs a tractar-la com una qüestió merament reproductiva i a tractar i prevenir les malalties infeccioses. Cal fer-ho, per suposat, però no només des d'aquesta perspectiva, també ensenyar i aprendre a tenir cura de les persones amb les que en relacionem, com fer-ho, saber dir que no, estimar el propi cos i de tenir capacitat per expressar el propis desitjos.

Si d'alguna manera volem educar des de la llibertat i educar persones sanes i felices, evidenciar aquesta part tan essencial de l'ésser humà com es la sexualitat en totes les seves expressions, és bastant incoherent.

Molts anys abans de fer aquestes reflexions, i des de que vaig poder sostenir un llapis a la meua mà, vaig interessar-me per les arts plàstiques. No m'envoltava de gaire joguines; em creava els meus propis mons amb colors i papers. L'afició pel dibuix i la pintura ha crescut paral·lela a la meua trajectòria vital, i mai ha deixat de ser una part molt important de mi mateixa.

Va ser durant l'estiu passat però, que vaig començar a sentir passió per la il·lustració infantil. Va ocórrer quan vam anar a visitar, amb els nens i nenes d'un casal d'estiu, el despatx compartit per il·lustradors i il·lustradores autònoms. Des de que vaig creuar la porta, va ser com entrar en un nou món. La pintura i l'aiguarràs van inundar els meus sentits i conforme passaven els minuts, l'emoció va incrementar-se. Per això he decidit fer el treball sobre aquesta temàtica, unint la crítica i l'estudi amb la creació, l'art i la literatura, des de la modalitat de recerca.

Imatge 1: Rondava l'any 1999 i començava amb moltes ganes les classes.

Sortim de l'ou? Pretén ser una de les moltes recerques realitzades com a pedagoga sobre la sexualitat. Una crida al canvi en la manera de tractar la sexualitat des de curta edat i a viure-la d'una manera lliure i saludable.

2. Marc Conceptual

2.1. Estudis sobre sexualitat

2.1.1. Principals aportacions teòriques, estudis i formació sobre sexualitat

Ens agradaria començar aquest apartat del marc conceptual amb la definició de sexualitat com a fonament teòric d'aquest treball. Creiem que la manera en que la llengua expressa la realitat que vivim, és una manera de reflectir el bagatge cultural i social que transmet un concepte.

En el diccionari de la RAE (2016), es considera el terme 'sexualitat' com: De *sexual* e *-idad*. 1. f. *Conjunto de condiciones anatómicas y fisiológicas que caracterizan a cada sexo*. 2. f. *Apetito sexual, propensión al placer carnal*.

I el Diccionari d'EDUCACIÓ de la següent forma: sexualitat, n f, sexe, n m *sin. compl.* : Manera de comportar-se respecte a l'instint sexual i a la seva satisfacció. (Termcat, 2016)

Com la paraula sexualitat prové de sexe, hem volgut buscar la seva arrel etimològica, i segons Corominas (1973) aquest és: *SEXO, h. 1440. Tom. Del lat. Sexus, -us, fd. Deriv. Sexual, fin S.XVIII, lat.sexualis 'femenino'; sexualidad; asexual; sexuado.* (p. 533)

A més de les definicions del diccionari ens agradaria afegir la visió exposada per Xabier Iturbe (2015) sobre la sexualitat i la seva etimologia:

“De la paraula llatina 'sexus' provinent del verb 'secare', que significa tallar, diferenciar, separar. Fa referència al procés pel qual les persones es van diferenciant i construint com a homes i dones, nenes o nens”. (p.11)

La diferència entre les dues primeres i l'última definició és notòria, però ens agradaria afegir encara una més que Iturbe amplia en el mateix llibre; 'considerem la sexualitat com la 'vivència individual del procés de sexuació de que ret compte dels aspectes afectius, cognitius, culturals o socials constel·lats per l'evolució epigenètica¹, i se centra en les maneres de fer-se i de sentir-se, viure i experimentar-se com a masculí i femení, noia o noi, en un moment donat. Com que es tracta de subjectivitat i d'individualitat, hem de remarcar que no existeix un patró establert per aquestes vivències identitàries' (pp.46-47).

¹ Teoria de la generació que estudia els canvis heretables en l'expressió genètica, és a dir, són ajustaments a l'expressió dels gens en resposta a factors ambientals que no alteren la seqüència dels gens. Per exemple, la papallona *Lepidoptera* té variacions fenotípiques depenent de l'estació en la qual visqui.

Concloem, doncs, que la sexualitat des de la perspectiva d'Iturbe, té en compte més aspectes que la dicotòmica biològica masculí-femení i la reproductora presents en les dues primeres definicions; sinó que també estudia l'eròtica o els desitjos, l'amatòria² i la parella. Aquesta perspectiva ens sembla més adient per explicar la sexualitat, tenint en compte la diversitat de cadascuna de les persones i la llibertat personal per exercir-la. Ens sembla una alternativa a l'enfocament geneticosexual que explica Iturbe (2015) àmpliament al *Capítol 2: Un currículum per pensar la sexualitat*.

Per tal d'entendre alguns dels conceptes que a continuació exposaré, faré esment de les principals aportacions psicològiques al voltant de l'estudi de la sexualitat.

Les teories sobre la sexualitat desenvolupades ens mostren les diferents visions i el procés viscut fins a l'actualitat i així també comprendre les influències perpetrades en el present.

En el **desenvolupament de la personalitat**, trobem un indiscutible referent com és **Sigmund Freud** (1856-1939) - que a partir de l'estructura segons la psicoanàlisi entén que la ment es divideix en tres sistemes mentals com és el conscient, l'inconscient i el subconscient- elabora una nova organització esdevenint la base del tractament psicoanalític.

Aquesta teoria postula que la psique humana està dividida en tres regions relacionades: el *jo*, l'*allò* i el *superjò*. Vallejo – Nágera (2006) ens ho explica de la següent manera:

L'**Allò** seria la part més primària de la ment on es situarien els impulsos més instintius, la zona mental doncs, més irracional i animal. Segons Sigmund Freud, s'hereta i ja es troba constituït per el nadó quan neix, actuant pel principi del plaer on totes les accions estaran motivades per la sensació agradable que provoquen.

El **Jo** seria un estrat superior a l'*allò*, ja que controla els instints generats per aquest decidint si és el moment idoni per satisfer-los o no. Contràriament al segon, el *jo* actua pel principi del dolor o malestar. L'individu pren consciència dels estímuls negatius i condiciona la conducta per evitar-los.

Per últim, el **superjò** és la capa superior, que representa la racionalitat crítica i estableix ordre sobre el que està bé o no èticament. L'exterior ja no és només plaer (*allò*) o dolor (*jo*), sinó que

² Són el conjunt de ritus, hàbits i costums historicoculturals així com les preferències individuals que envolten els intercanvis o els encontres amorosos entre individus, encontres possibles a causa del fet que els subjectes som subjectes sexuals segons Rougemont (1993) citat per Iturbe (2015).

és moralment bo o dolent, i per tant, també censurable o acceptable. Aquest estrat doncs té en compte als demás i el seu entorn, conseqüentment, implica emocions com la de remordiment i culpa.

Aquests tres estrats mentals coexistirien amb fortes influències entre elles; en una persona 'equilibrada' l'allò, el jo i el superjò funcionarien de manera harmoniosa, però en la majoria de casos, la ment, en veure's enfrontada a continus riscos, problemes i decisions, pot fer que aquesta no presenti un correcte equilibri i presenti, en major o menor grau segons el cas, trastorns psicològics. (pp. 76-78)

Afirmava, a grans trets, que els recent nascuts portaven dins seu impulsos sexuals 'en germen', i que aquests impulsos van sent mitigats per una repressió progressiva després d'un procés de desenvolupament. (Freud, 1972, p. 47)

Va ser criticat i venerat a parts iguals, ja que va treballar la sexualitat profundament i va aventurar-se parlar sobre la sexualitat com abans ningú havia volgut estudiar.

És a la seva tercera obra, en *Tres ensayos sobre teoría sexual* (1905) on recalca la seva postura vers la sexualitat concebant-la com quelcom natural i indispensable en qualsevol ésser humà. Aquesta obra tracta la 'necessària' relació entre l'instint sexual i la neurosi. Al primer assaig, tracta *les aberracions sexuals*, el segon –i més polèmic- defensa la sexualitat en l'infant i descriu les fases successives de desenvolupament de la sexualitat infantil, el qual tractarem en el punt 2.2. més endavant. Finalment, en el tercer, parla sobre la pubertat i les transformacions que s'experimenta, des d'un context històric específic.

Un altre autor que va treballar **el desenvolupament de la personalitat** va ser **Henry Murray** (1893-1988), autor que no escapa de les clares influències de la psicoanàlisi. Comparteix amb Freud alguns conceptes, com el desenvolupament de la personalitat i l'existència de les zones erògenes a les que ell anomena 'complexes' ja que no les defineix d'igual manera, entenent

Imatge 2: 'Lo mejor para que un niño no se chupe el dedo es ;cortárselo! De Heinrich Hoffmann d'alt contingut moralitzador (1850).

aquestes com a "situacions plaents vinculades a les zones que van apareixent al llarg del desenvolupament infantil i que van sent successivament interrompudes per l'acció sociocultural" (Caparrós, 1977-1980, p. 136). Tot i això, es diferencia del primer en parlar de 5 complexes, anomenats; claustral (sensació de seguretat interromput pel naixement), oral (plaer de la ingestió amb

la cura maternal, ..interromput per el deslletament), anal (plaer de defecar i alleujament de la pressió al ventre; uretral (ídem respecte a la uretra); castració (plaer de fricció fàl·lica o vaginal) que els atribueix molta importància en el desenvolupament a més de descriure'ls amb riquesa de detalls.

Tampoc podem deixar de banda la influència que va tenir en la psicoanàlisi Anna Freud, ja que aporta moltíssima informació respecte les teories de la sexualitat en la infància, i és a través de nombrosos llibres on reivindica la importància del paper de l'educador i sobretot en el context escolar sobre la llibertat i influència generada sobre l'infant i nen/a. Una de les frases amb les que simpatitzem i vam trobar realment sorprenents va ser aquesta: 'l'educació persegueix just el contrari del que el nen vol; conceptua que el més convenient és allò oposat als impulsos instintius de l'infant.' (Freud, 1997, p.51)

Afirma en diverses obres que 'la prossecució del plaer és finalitat principal en la seva vida, l'adult pretén habitar-lo a concedir major importància a les demandes del món extern que a les exigències instintives internes' (Freud, 1997, p.51) És a dir, l'infant és influenciat per la persona adulta que evita que el nen/a porti a terme accions de plaer, tals com mamar-se el dit i que 'el paper pedagògic ha estat sempre el salvaguardar a l'infant d'aquests plaers, evitant que s'acomodi en ells i no progressi en la seva evolució cap a la maduresa'. (Freud, 1997, p.53)

A través de l'amenaça adulta (si no ho fas,...no t'estimaré/ si no ho deixes de fer, et tallaré el dit) l'infant aprèn a repudiar els seus propòsits originals i comença a qualificar tot allò que considera bo i dolent i adopta de veritat les valoracions que els adults fan de la realitat. 'Com més completament es compleixi aquesta conversió esperat per l'adult, més satisfets estaran dels seus resultats pedagògics'. (Freud, 1997, pp. 51, 53-55, 61)

Les **Conseqüències** de la renúncia de l'infant a les seves tendències instintives provoca que dirigeixi cap al món extern la intolerància cap a actituds que a ell li han impedit fer. Oblida el passat, que ara li sembla indigne i repulsiu, i s'instal·len algunes llacunes en la memòria (Freud, 1997, p.55). Els rebutja violentament i no vol saber més d'aquests records, és a dir, en termes psicoanalítics els *reprimeix*. (Freud, 1997, p.61)

És on podem estar d'acord doncs, que l'educació seguirà reprimint aquestes actituds instintives; procura erigir barreres en tots els punts on podria tornar a 'esclatar' allò reprimint. Sota aquesta pressió i educació, no només reprimirà allò que desitjava sinó que es sent dominada per la repugnància.Com es el cas per exemple, d'una nena de dos anys que tingués l'impuls d'introduir-se

a la boca els seus propis excrements i la mestra li pegués a la mà i li cridés que això 'no es fa'. Després de l'educació rebuda sentirà nàusees, ganes de vomitar o escopir. D'això en termes psicoanalítics s'anomena *formació reactiva*.

Imatge 3: Retrat de Shere Hite

A la dècada dels setanta, els aires de canvi es van deixar notar també en l'àmbit de la sexualitat, en veure's a la llum un informe portat a terme per **Shere Hite**. L'*informe Hite* (1976), que va ser una autèntica revolució per a la sexualitat femenina. Mai abans s'havia interessat algú en fer un estudi que preguntés a les dones directament sobre el seu propi plaer, sobre la masturbació i les emocions que en desencadenaven. Tot i ser un clar exemple de biaix mostral³, Hite va partir dels estudis biològics realitzats per **Masters i Johnson**⁴ i per **Alfred Kinsey** per portar a terme un estudi que incloïa 3019 dones dels Estats Units d'Amèrica on es va preguntar per diferents aspectes de la sexualitat, tenint en compte tant relacions heterosexuals com homosexuals. Va mostrar que la dona pot arribar a l'orgasme sense la necessitat d'estímul coital a diferència de Masters i Johnson, i que inclús l'estimulació del clítoris és més efectiva per arribar a l'orgasme. A més, es va observar que les dones també eren infidels, cosa que fins aleshores restava en desconexença ja que es tenia una concepció errònia del comportament sexual femení. Tot i que els seu informe va ser repetit l'any 1981, mai va provar res amb convenciment, però sí va obrir debat i canviar la concepció que es tenia fins aleshores de la sexualitat femenina.

Un altre autor que ens ha semblat molt representatiu i que va influenciar de manera notòria en el camp de la sexualitat és **Michel Foucault** (1926-1984). Definit com a teòric social, historiador de les idees i filòsof, va voler-se allunyar de supòsits psicològics i de fet, refusava estudiar la sexualitat des d'aquesta perspectiva. En el llibre *La voluntad del saber* (1978) fonamentalment fa des de l'anàlisi de tres eixos que la constituïen: la formació dels sabers que a ella es refereixen, els sistemes de poder que regulen la seva pràctica i les formes segons les quals els individus poden i han de reconèixer-se com subjectes de la sexualitat.

³ Ja que la mostra de 3019 dones nord-americanes es considera que no va ser representativa.

⁴ Cognoms del matrimoni format pel ginecòleg William Masters i la sexòloga Virginia Johnson. La seva aportació més representativa va ser l'estudi sobre la resposta sexual humana en la que hi van participar diferents parelles. Van diferenciar quatre fases en la resposta sexual humana: excitació, meseta, orgasme i resolució. També van ajudar a l'acceptació de l'homosexualitat i a plantejar-se crítiques i alternatives a la monogàmia. (Gran Enciclopèdia Catalana, 2016)

Segons el filòsof, el control repressiu va iniciar-se en el segle XVII, quan s'iniciaria el pudor modern sobre la sexualitat, el llenguatge esdevindria més costós i la censura en aquests temes creixeria. Hi hauria un sistema de control que regularia quan i on es decorós i acceptable parlar de sexe i depenent també d'entre les relacions establertes de manera interna: quedarien doncs en el mutisme entre regions com pares-fills o educadors-alumnat. En aquests casos doncs, hauria esdevingut una economia restrictiva entorn la llengua i la parla. (Foucault, 1978, p.18). Són doncs, tres els codis que regirien les pràctiques sexuals a

Imatge 4: Retrat d'un somrient Michel Foucault

fins a finals del segle XVIII: *el dret canònic, la pastoral cristiana i la llei civil*. Exemples clars de sistemes de control serien la religió, amb el control sobre la sexualitat en l'àmbit matrimonial o les confessions en el ritual catòlic, i el mèdic, a través de l'evidència científica d'allò 'natural'. Com bé defineix: 'se definió una norma de desarrollo desde la infancia hasta la vejez' con el 'único fin de montar una sexualidad económicamente útil y políticamente conservadora' (...) regir el orden de las cosas y el destino de los seres. (Foucault, 1978, p. 37)

Es també interessant l'observació que fa sobre el control i poder sobre la sexualitat infantil. Afirmant de manera contundent: '*los pedagogos y los médicos han combatido el onanismo⁵ de los niños como a una epidemia que se quiere extinguir*'. (Foucault, 1978, p. 43) Per tal d'evitar la masturbació doncs, es van establir dispositius de vigilància, discursos correctius i prescrivint una conducta codificant la seva pedagogia alarmant als pares, mares i educadors sent culpables tant els infants com els adults si no es prenen les mesures corresponents. És interessant l'apuntament també en el camp mèdic, com bé hem esmentat anteriorment, en el que segons Foucault es medicalitzaria tot allò relatiu a la sexualitat que giraria entorn la relació a l'entorn familiar, és a dir, l'etiquetatge dels individus que sortissin de la norma, d'allò establert per les normes de conducta i la medicalització com a trastorns o síndromes. (p.45)

En observar, indagar i conèixer sobre autors i autores que han realitzat canvis en la societat arrel dels seus estudis sobre sexualitat, ens ha semblat interessant indagar també -encara

⁵ Referint-se a la masturbació.

que fos superficialment- sobre l'oferta formativa de la sexualitat principalment en l'àmbit universitari de Barcelona.

Hem descobert doncs, que la sexualitat té títol propi i s'estudia a diverses universitats d'Espanya.

Actualment, i situant-nos a la Universitat de Barcelona, existeix el màster 'Sexologia Clínica i Salut Sexual'⁶ que té una durada de dos anys. Amb un perfil de continguts semblant, trobem l'oferta formativa de l'*Institut de Sexologia de Barcelona*⁷ també de dos anys de durada (2014-2016) i amb uns requisits en quant al perfil d'entrada de persones amb estudis de Medicina o Psicologia.

La UOC també ofereix un curs anomenat *Psicologia de las diferencias individuales*⁸ del qual María Jayme Zaro, professora titular de la Universitat de Barcelona, n'és docent i on s'exploren a més de les diferències entre grups com l'edat o les diferències individuals com la genètica i el medi, també les diferències de sexe i gènere, pertanyents al primer grup.

A la resta de panorama del territori espanyol, trobem que cal destacar la formació present a nivell de màster en entitats privades, com ara la Fundació Sexpol⁹ de Madrid que ofereix màsters per tal de desenvolupar-se com a sexòloga o en cas de no tenir formació avançada en medicina o psicologia, per tal de ser monitora o educadora sexològica.

A nivell d'educació pública s'ofereix a la Universitat d'Almeria el màster en *Ciencias de la Sexología* amb uns 60 crèdits ECTS.

Tot plegat ens evidencia que la oferta per a formar professionals que pretenen tractar aquesta temàtica és realment escassa.

⁶ Les característiques d'aquest màster es poden consultar a la següent pàgina web: http://www.ub.edu/web/ub/es/estudis/oferta_formativa/masters_propis/fitxa/S/201311371/index.html (consulta 11/1/16)

⁷ Per a més informació, l'Institut disposa de la següent pàgina web: <http://www.insexbcn.com/html/master.html> (consulta 11/1/16)

⁸ Per a més informació, la següent pàgina web: http://ocw.uoc.edu/psicologia-y-ciencias-de-la-educacion/psicologia-de-las-diferencias-individuales/Course_listing (consulta 11/01/2016)

⁹ Aquesta es l'adreça web <http://www.sexpol.net/> (consulta 11/01/2016)

2.1.2. Teories de la sexualitat infantil

Com bé hem comentat en l'anterior apartat, el treball d'alguns dels autors i autores exposats seran analitzats més profundament en aquest apartat, posant el focus en el tractament de la sexualitat infantil.

En primer lloc, m'agradaria exposar la manera de veure la sexualitat infantil segons **Sigmund Freud**, que com bé afirma a la introducció del llibre *Tres ensayos sobre teoria sexual* (1905) fins aleshores tot i que reconeix que hi ha referències sobre observacions de prematures activitats sexuals infantils, ereccions, masturbacions o inclús contactes anàlegs al coit; aquests no eren referits a l'existència d'un instint sexual a la infància sinó que es tractaven com a successos curiosos o com a exemples de l'imaginari infantil. Com bé apunta, trobava a faltar que en els nombrosos treballs sobre el desenvolupament del nen faltés sempre el capítol relatiu al desenvolupament sexual.

Tot i que entre varies afirmacions, assegurí l'existència d'una *disposició perversa polimòrfica* en la sexualitat infantil. (Freud, 1905, p.61)

També n'és bastant coneguda la seva mirada vers el complex d'Edip i d'Electra en *Más allá del principio del placer* (1920). Després de diversos estudis, teoritza i redueix els nombrosos instints en dos de bàsics: l'Eros i el Thànatos. L'Eros tendeix a la conservació, construcció i conservació d'unitats cada cop mes grans, mentre que Thànatos perseguiria la destrucció i dissolució. Ambdós instints serien antagònics i es repel·lirien a parts iguals. Dins l'instint d'Eros la funció sexual és la més estudiada per Freud, que desenvoluparia en diverses fases de l'infant.

Respecte al nen, després de les fases *oral* i *sadicoanal*, en les que la boca i l'anús són les zones erògenes que plantegen a la psique exigències libidinoses, sorgeix la fase fàl·lica, on acabaria la sexualitat infantil. En la fase edípica, als dos-tres anys, el nen s'iniciaria en la masturbació. En el cas de la nena, Freud més tard en va parlar anomenant-lo *complex d'Electra*.

Segons la teoria del desenvolupament de la personalitat esmentada a l'apartat anterior (veure 2.1.1.Principals aportacions teòriques sobre la sexualitat) i , el nadó quan neix només posseeix l'allò, recurrent a l'acció tenint com objectiu el plaer i la satisfacció de les seves necessitats.

El primer estadi en la vida d'una persona seria l'**estadi oral**, segons les teories psicoanalítiques. Aquest estadi es caracteritzaria per la recerca del plaer a través de la boca i seria

aquesta zona la font principal de plaer immediat. Aquest plaer seria proporcionat a través de la succió de la llet materna, que en l'adulthood seria proporcionat a través del petó.

A partir del primer any de vida és quan es comença el procés de consciència del propi cos i es comença a crear el jo, sent capaç de percebre els perills procedents de l'exterior i elaborant la idea de 'dolor'. En contacte amb aquesta realitat, això generarà els anomenats *mecanismes de defensa* segons Sigmund Freud¹⁰.

En aquest procés d'autoconeixement, es donaria un fenomen observat pels psicoanalistes anomenat **angoixa de castració**. Aquesta angoixa sorgiria en l'estadi fàl·lic i vindria donada per la impressió de la diferència anatòmica entre els sexes masculí i femení. A partir de l'observació el nen es trastornaria davant la possibilitat d'amputació del membre, i per la seva part, la nena creu haver-la patit ja. Per aquesta raó també se l'anomenaria angoixa de mutilació.¹¹

Segons la concepció de la psicoanàlisi, no existeix diferència entre el plaer obtingut de mamar-se el dit de la dels òrgans genitals ja que totes les accions tendeixen per igual a satisfacció de tendències instintives infantils arbitrades per l'allò. És important doncs, remarcar que a principis de segle, Freud va ser l'únic teòric que es va atrevir a afirmar que la sexualitat és present des del naixement i a considerar-la cabdal per al creixement favorable del futur nen/a. Això és una dada importantíssima que considerem de vital importància per al reconeixement i estudi posterior de la sexualitat infantil i de cuidar-la sense caure en valors que prejudgen, religiosos.

La vivència del cos sexual és la vivència del propi cos, tenint consciència de del propi esquema corporal a partir de la coneixença del cos de l'home i de la dona, de les seves parts i de les funcions de les mateixes.

Un altre aspecte a destacar de la teoria psicoanalítica i altres teories presents en el temps que es desenvolupaven era el **període de latència** en el qual s'internarien després de superar el complex d'Edip anteriorment esmentat. Aquest període en condicions normals es desenvoluparia des

¹⁰ Concepte explicat àmpliament entre les pàgines 78 i 81 del llibre de Vallejo-Nágera (2006).

¹¹ Cal dir que aquesta angoixa ha anat disminuint a partir de la informació donada per llibres on es mostra el cos de manera natural i on els nens i nenes veuen la diferència com quelcom natural no com alguna cosa traumàtica. Poden, també haver influït els comentaris que per part de pares i educadors es donaven als infants per tal d'evitar tocaments tals com 'no te la toquis o et caurà', no et toquis més o te la tallo', que a dia d'avui semblen impensables. La pròpia Anna Freud el designa com a *complejo generado a partir de los efectos y amenazas de la educación destinadas a lograr el sometimiento en sus designios. Dado que el contenido de aquéllas es el de cortar al niño una parte de su cuerpo tan importante como la mano, la lengua o el miembro viril, dicho complejo ha sido designado por el psicoanálisis como complejo de castración*. (Anna Freud, 1997, p. 63)

dels cinc fins als dotze anys. Segons la psicoanàlisi, durant aquest període es perdria aquesta capacitat de sentir desitjos sexuals i es catalogaria segons **Dallaycrac** (1972) com a 'un período relativamente estable de su evolución (...) que durará hasta la pubertad. En condiciones favorables, el pequeño habrá superado su Edipo.' (Dallaycrac, 1972, p. 57)

A partir dels deu anys els canvis en el seu cos són més accelerats i amb això, incrementen les preguntes i curiositat del nen/a.

2.1.3. Sexualitat, gènere i educació de l'infant: contextos d'aprenentatge

Els contextos d'aprenentatge podem entendre'ls com aquells en els que 'els subjectes socialitzen i s'impulsen, a través del diàleg, a la comprensió compartida dels diversos aspectes que componen la comunitat a la qual pertanyen els individus'. (Iturbe, 2015, p.17) És així com deduïm que **els contextos socials són inseparables de la cultura** i que, per tant, l'aprenentatge ha d'estar actualitzat i anar paral·lelament a la situació i necessitats socials, econòmiques, polítiques i culturals presents a la societat i al moment històric viscut.

Tenint en compte això i sent l'educació sexual un aprenentatge inherent a la vida s'impregnaria dels diferents àmbits educatius del subjecte aprenent en diferents contextos, principalment el familiar i l'escolar.

Sovint en el context familiar la sexualitat és una gran desconeguda, un tema de difícil tracte i on s'intervé amb l'infant, nen/a o adolescent quan és estrictament necessari. Per tant, no es mostra ni es tracta la sexualitat des d'un punt de vista pluralista i més general, com ja hem vist anteriorment, la sexualitat és molt àmplia i cal donar informació o tenir-ne accés a ella sense caure en la informació que tracti estrictament temes relatius amb la reproducció: la menstruació, les malalties de transmissió sexual i l'embaràs.

L'altre àmbit per al nen/a on rep bona part de l'educació que marcarà el transcurs del seu aprenentatge vital és l'escola.

D'acord amb Iturbe (2015) 'l'escola és una institució on l'infant, nen o nena i adolescent hauria de rebre l'educació sexual adequada a la seva edat i defensar aquesta dins dels seus paràmetres. No serveix com a espai de mer traspàs de coneixement, sinó que també serveix per

promoure diverses finalitats socials, culturals i morals que integren l'individu en la comunitat a la qual pertany'. (p.20)

Tot i la importància que té l'educació sexual en totes les edats i etapes educatives, la realitat del panorama educatiu espanyol és diferent. Podem afirmar de fet, que actualment l'Estat Espanyol no compta amb un programa d'educació sexual en sí mateix, a diferència de països més propers com Portugal i França que sí compten amb un programa educatiu sobre la sexualitat. A través del canvi de lleis educatives la sexualitat s'ha anat tractant de diferents formes, i tot i que en els últims anys sí es donaven intents, aquests es donaven obligatòriament a educació secundària obligatòria, és a dir a partir de l'edat dels 12 anys. En el 1990 la LOGSE incloïa la sexualitat a través de l'educació sanitària, és a dir, només una de les parts que tracta la sexualitat, sense tenir-ne una educació completa.

El 2002 i amb la LOCE de la mà de la Ministra d'Educació Pilar del Castillo, hi ha un buit educatiu en el que a educació sexual es refereix. Aquesta educació quedava en un segon pla, ubicada a assignatures de ciències de la Salut exclusivament.

És en el 2006 amb l'arribada de la LOE, en que la sexualitat es tractaria de manera transversal incloent els continguts en les assignatures; *Educació per a la Ciutadania i els Drets Humans* treballant la prevenció de riscos i la moralitat, la coneixença sobre l'aspecte social de la mateixa com nous models de família, drets reproductius i sexuals o el posicionament d'identitats i orientacions sexuals, al *Coneixement del Medi o Ciències Naturals* des d'un punt de vista biològic i a l'*Educació Física*, tractant-la des de la higiene. Es va dissenyar el programa integral *Ni ogros ni princesas, guía para la educación afectivo-sexual en la ESO* (Lena, A., et al., 2009) per a l'alumnat de secundària, que serveix de guia i de recurs educatiu. S'introdueix el terme 'educació afectiva-sexual', per tal de lligar el terme *afectivitat* des del punt de vista de 'la identitat', és a dir, l'autonomia personal, les relacions igualitàries entre sexes, confortabilitat en la intimitat,... i des de la relació amb els afectes relacionats amb 'el desig sexual com l'amor, l'enamorament, l'atracció o la por'. Bergamini, P., García, I., García, S. i Bayarri, C. (2010)

La LOE (Llei Orgànica d'Educació) suposa un salt qualitatiu en quant a matèria de sexualitat i desenvolupament personal de l'alumnat, així com la coeducació, l'educació 'afectivo-sexual' i l'educació emocional en els seus principis. Com bé afirma en el seu Preàmbul:

"Entre los fines de la educación se resaltan el pleno desarrollo de la personalidad y de las capacidades afectivas del alumnado, (...) el reconocimiento de la diversidad afectivo-sexual, y

también la valoración crítica de las desigualdades, que permita superar los comportamientos sexistas.” (LOE 2/2006, de 3 de mayo).

És amb l'avantprojecte de la LOMCE (2014) que es retalla de manera total els espais on treballar els continguts sobre educació sexual. A més, els continguts són superficials segons el nostre parer, i bastant escassos comparats amb les altres lleis educatives, que lluny de ser la situació ideal per a la educació sexual a les escoles es veu enrederida per aquest real decret. La seva implantació el curs vinent (2016-2017) doncs, suposa un endarreriment de les polítiques per a normalitzar l'educació sexual a les escoles i que els nens i nenes i adolescents gaudeixin d'una educació amb més informació sobre els seus cossos, actituds, comportament i sentiments.

Creiem doncs que és importantíssim que l'alumnat rebi aquest tipus d'informació que, de manera transversal i implícita se'n poden tractar temes com l'autoestima, les relacions amb iguals, la coeducació i la coneixença del propi cos.

La coeducació sexual, segons **Xabier Iturbe**, 'és aquella educació que basant-se en la dimensió sexual humana, potència la convivència agradable, atractiva, compromesa i igualitària entre nens i nenes'. (Iturbe, 2015, p.11)

2.2. Llibre per a infants sobre sexualitat

El nostre Treball de Fi de Grau tracta l'educació sexual a través dels contes i per tant esperem indagar sobre aquesta qüestió. Primer de tot, però ens agradaria a manera d'introducció oferir un petit recull dels llibres i contes infantils que han fet evolucionar aquest gènere del llibre i que ha possibilitat l'aparició del conte tal i com el coneixem avui en dia.

També ens agradaria tractar el tema a través de la *Guia per a mares, pares i professorat de l'educació Infantil i Primària*, ja que tracten la sexualitat des d'una perspectiva més actualitzada i tenint en compte els avenços socials i la importància que se'n dona a la sexualitat en l'àmbit educatiu.

Una autora important i que va deixar un llegat important va ser **Helga Fleischhauer-Hardt**. Doctora en medicina, que va estudiar psicoanàlisi. Al llibre *¡A VER!* (1979) en mostra la seva experiència en el camp de la sexualitat i la importància que atorga al fet d'explicar des del començament de la vida, els fets que succeeixen en l'àmbit sexual. També a que ho visquin com quelcom natural per tal de que 'el niño pueda experimentar el placer físico en si mismo como algo

Bueno y bello'. (p.166) Li dóna importància sobretot, a que sigui a la família que doni aquest contacte i es transmeti gran part del coneixement tal i com es fa amb l'educació en general. (pp. 160-163)

Imatge 5: Impactant imatge del llibre ¡A VER! en la seva versió original titulada 'Zeig Mall!'.

El llibre és impactant, i costa de creure que fins i tot en una època com la d'avui en dia no tingués repercussions mediàtiques. Es mostren imatges explícites en primer pla del coit, tocaments de nens i nenes,... imatges que de manera impactant tracten la sexualitat obertament i sense cap tipus de tabú. Potser fins al punt de semblar forçat, la nostra vista no està acostumat a llibres d'aquesta mena i el llibre no deixa indiferent a ningú.

2.2.1. Breu recorregut històric del llibre adreçat a infants.

El conte infantil és un fenomen bastant recent. Aquest, va paral·lelament lligat a la concepció que es té de l'infant com a tal.

La tradició oral impregnava les vides de les gents dels segles anteriors al XVII, els contes únicament es transmetien de generació en generació i les modificacions que es feien doncs, eren múltiples. Tampoc no es diferenciava aquell contingut adient per segons quines edats, els contes eren per a tots i de tots. És en el segle XV, amb el naixement de la impremta i la popularització dels productes escrits que les persones van plantejar-se el propi jo, a reflexionar sobre tot allò existent i, entre aquestes reflexions, a diferenciar entre adultesa i infantesa. Juguines, roba o literatura ja van

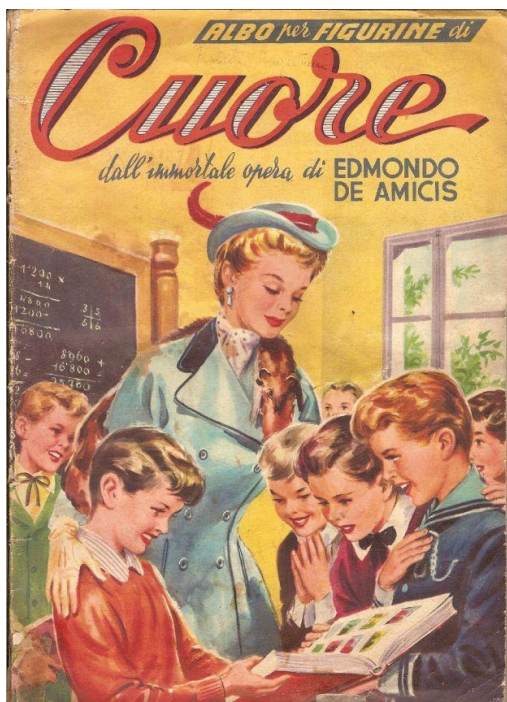

Imatge 6: Imatge d'una de les més famoses faules 'El corb i la guineu' de La Fontaine segons una interpretació audiovisual actual.

començar a especificar-se per les diferents edats que paulatinament s'anirien donant durant els dos-cents anys següents.

Els contes dels voltants del segle XVII, no tenen l'aparença dels contes i llibres contemporanis. De fet, es desconeix que els propis autors ho fessin de manera intencionada: Els llibres, eren recopilatoris de contes de tradició que s'han anat transmetent oralment fins aleshores i que incloïen il·lustracions. És el cas del pedagog txec **Jan Amos Komenský**, més conegut amb el seu nom llatí *Comeni*, que l'any 1658 publica una enciclopèdia destinada exclusivament al públic infantil anomenat *Orbi Sensualim Pictus*, que incloïa, a més un manual de llatí i de A 1668 es situen les faules de **La Fontaine (1668)**, creades per un autor defensor de la faula com a millor manera de que els nens i nenes aprenguin a situar-se en el bé i el mal.

També de **Charles Perrault** gran recopilador de tota aquesta cultura popular. Amb el títol *Contes de ma mère l'oye* editat l'any 1697. Més tard, apareixen en escena els coneguts **Germans Grimm** quan a l'any 1812-1814, Jacob y Wilhelm, van publicar el seu primer llibre de relats populars amb clara influència del folklore i el triomf del bé contra el mal present sempre en els relats que la contenien. Tot i aquest nombre d'autors i la popularització de la impremta, no és fins més tard, que la major part de la població tindria accés a la lectura d'aquests, ja que la majoria d'aquestes persones era analfabeta.

Imatge 7: 'Cuore' va ser molt popular; va aconseguir les 41 edicions en dos mesos i mig de la seva publicació.

En el segle XIX quan, generalment, la lectura pretén deleitar i no s'usa tan sovint per a una funció clarament moralitzadora. El conte s'estableix com a gènere literari independent i és en aquest context on apareixen un nou tipus de fantasia no vist fins aleshores. Aquesta ficció tan novedosa vindria de la mà d'escriptors com **Lewis Carroll**, pare d'*Alicia en el país de les meravelles* (1865), Julio Verne i les seves aventures al voltant del món o dos peçes italianes destacables, com són *Cuore* de **Edmondo di Amicis** (1886) i el conegudíssim *Pinotxo* de **Carlo Codolli** (1881). (Obiols, 1998)

Com a excepció, destaquem el curiós cas d'un pare que pels voltants de 1845, sent Nadal i no tenir regal per al seu fill, se li ocorre la idea d'inventar i il·lustrar

ell mateix historietes que de pas, serviren per advertir al propi nen del que havia i no havia de fer. Neix doncs, el primer personatge de **Heinrich Hoffmann** (1809-1894) anomenat Pedro Melenas (en alemany conegut com *Struwwelpeter*) l'any 1850.

Els segle XX, és un segle de consolidació de la literatura infantil i és durant aquest segle que la literatura es consolida com la coneixem avui en dia.

Durant la primera meitat del segle XX, els relats que es trobaven eren 'edulcorats', es protegia a l'infant de comportaments perniciosos de ben contrari abundaven els personatges i els arguments on eren tots amics i solidaris. Trencant amb això neix el personatge *Pippi Calcesllargues* (Pippi Långstrump) creat per **Astrid Lindgren** (1907-2002), una nena valenta, que s'enfronta al món tota sola i pren les seves pròpies decisions. La sèrie televisiva inspirada en l'obra l'any 1969 seria la que reavivés la fama anys després (Munar, 2016).

És durant aquest segle que apareixen obres d'art com *el Petit Príncep* d'Antoine de Saint Exúpery (1946), mostren l'evolució de la literatura infantil i la seva evolució cap a camps mes oberts, on l'infant és un subjecte actiu, del qual fins i tot en podem aprendre. També es donen nous tipus de gèneres dins la literatura infantil com el realisme crític i amarg, la intriga o l'humor. Tot i aquestes novetats, el conte popular o els contes de fades van continuar existint i perseverant amb noves modificacions i *remakes* per tal de superar alguns dels aspectes més controvertits de les històries.

Cal fer esment de la diferenciació entre el llibre d'imaginació i el de coneixement per entendre millor la manera en com els llibres poden exposar diferents idees i que reflecteixen la finalitat per a la qual es destinen. Mentre el llibre de coneixement transmet una sèrie de coneixements, el conte d'imaginació

Tot i això contínuament s'estableixen criteris i pautes per tal de diferenciar entre un tipus i altre, ja que el traspàs d'un a l'altre a vegades és molt estret.

2.2.2. Llibre sobre sexualitat per a infants

Com hem vist en l'anterior apartat, la moralitat impregna cadascuna de les esferes de la nostra societat i de tot el que creem en ella, i la literatura com a art no escapa de les seves influències. Depenent dels valors que creiem més adequats per a que el nens i nenes s'eduquin, es creen diverses estratègies i recursos per a educar-los.

Podem dir, que la literatura i l'educació moral van de la mà, i que de manera natural es troben en la majoria de contes, relats, llegendes, històries que s'expliquen i escriuen, referències a la manera de viure, al que es creu que és el bé i el mal, en definitiva a tot allò que ens sembla mereixedor de conèixer, als propis interessos i inquietuds de l'ésser humà que a través de la lectura d'històries imaginàries es viuen. Com bé afirma **Obiols** (1998) *'aunque de la literatura se puede desprender una experiencia moral, no siempre ocurre así.'* (p.16)

La lectura, d'acord amb **Bettelheim** (1999) i altres autors, és una important font de plaer i no hauríem d'oblidar-ho a l'hora de tractar el tema que s'escaigui. Les lliçons directes no tenen perquè resultar gaire eficaces, i oblidar la part estètica i l'atractiu que motiva a la lectura no hauria de perdre's.

Cal destacar però, que tot i la varietat de llibres que tracten la sexualitat des d'un punt de vista reproductiu, manquen el que tracten la sexualitat des dels altres aspectes de la sexualitat, també necessaris, i que reflecteixen la incomoditat o tabú que encara genera parlar-ne. Si és des d'un punt de vista mèdic, biològic, comprovat, és bastant més fàcil realitzar un llibre de coneixement que no tingui errades, no generi controvèrsia i alhora informi i serveixi a les famílies per a tractar aquest tema. De fet, la majoria de contes observats que tracten la sexualitat reproductiva, és responen a preguntes que sovint els propis fills fan als pares, que incomoden i que poden ser respostos per un llibre que s'ofereix com a solució.

Imatge 8: Portada del conte 'D'on venim?' de Peter Mayle present a la majoria de les biblioteques des dels anys 80.

Seguim, doncs, reivindicant que es tracti la sexualitat des de tot el seu espectre, no només reproductiu, i que l'afectivitat, el plaer i les relacions de gènere que es donin siguin igualitàries.

És un aspecte a remarcar també, la manca d'estudis trobats al voltant de la sexualitat i la rica varietat d'articles al voltant del gènere. En la recerca de contes que tractessin la sexualitat, i que exposaré extensament en el següent apartat, temes com la identitat de gènere, la igualtat i evidentment la mes que sorgien i estaven presents en qualsevol biblioteca

El mateix succeeix amb els estudis, els articles en revistes. La investigació educativa no revisa la sexualitat, elabora guies, però no en parla en tota la seva amplitud, i ha estat una feina àrdua trobar-ne referents.

3. Metodologia

3.1. Objectius

Per tal de portar a terme la recerca, hem definit una sèrie d'objectius que s'han anat revisant i modificant al llarg del procés. Aquests objectius pretenien doncs que, a partir d'unes hipòtesis que vam anar construint mentre fèiem recerca dels contes, ens permetessin arribar a unes conclusions i uns aprenentatges concrets.

Objectiu general:

- Identificar i analitzar l'enfocament de la sexualitat com a temàtica principal en una mostra de contes adreçats a infants.

Objectius específics:

- Conèixer la història de la sexualitat infantil i el transcurs històric del llibre adreçat als infants.
- Seleccionar els contes i llibres que tracten la sexualitat des de diferents perspectives.
- Construir instruments metodològics per a la recerca de contes i la seva anàlisi.
- Observar les diferents preocupacions des de l'àmbit familiar sobre la sexualitat dels infants.

3.2. Fases de la recerca i orientacions metodològiques

3.2.1. Cronograma

Per a portar a terme la metodologia hem utilitzat un ordre i consecució d'activitats. Tal i com mostrem a la Taula 1, en primer lloc, s'han seleccionat les fonts d'informació tals com els llibres i contes de les biblioteques dels municipis de Barcelona i Badalona, així com la xerrada donada al barri de Sants el dia 23 de febrer que es mostra més endavant. Seguidament, s'han elaborat pautes per tal d'analitzar aquestes fonts tant per als contes com per a la xerrada que veurem a continuació d'aquest apartat i finalment, en la fase 3, es tracta d'elaborar una proposta.

Fase 1				Fase 2		Fase 3	
Selecció de les fonts d'informació				Construcció de l'Instrument metodològic	Anàlisi llibres	Proposta pedagògica	

3.2.2. Criteris i selecció de la mostra de llibres

Per a la realització de la recerca dels contes hem aplicat una sèrie de criteris que ens han ajudat a seleccionar aquells més adients per a l'estudi que ens ocupa.

Aquests criteris han estat:

1. Disponibilitat de la temàtica al catàleg 'Aladí' de la Xarxa de Biblioteques Municipals.
2. Llibres referents i considerats sobre la sexualitat en les biblioteques especialitzades com ara la de Francesca Bonnemaison i Rosa Sensat.
3. La repetició de contes en les diferents biblioteques. La difusió dels contes, donacions,...fan que uns contes siguin a l'abast del públic infantil amb més freqüència que d'altres, i que creiem representa d'interès per aquest treball ja que representa la tendència sobre les temàtiques predominants.

Un cop acotats aquests criteris, es va procedir a seleccionar les biblioteques. En definitiva se'n van triar cinc: la biblioteca Can Casacuberta de Badalona, la biblioteca de Xavier Benguerel, la biblioteca del recinte Mundet, la biblioteca Francesca Bonnemaison i la biblioteca infantil de Rosa Sensat, ubicades totes quatre a Barcelona. Donat que l'anàlisi no contempla cap variable sobre context social, aquestes biblioteques van ser triades amb l'objectiu de poder consultar tots els llibres. La seva selecció va ser casual i en l'entorn més proper a la que hi podíem accedir.

3.2.3. Instruments metodològics

A continuació explicarem detalladament cadascun dels instruments metodològics emprats.

Anàlisi documental

Per a la selecció de les fonts d'informació em recorregut a fonts primàries generals com els diccionaris etimològics i manuals. També s'han recorregut als llibres dels principals autors sobre sexualitat portant a terme el procés següent:

Els instruments metodològics emprats en la recerca han estat mitjançant una metodologia prioritàriament qualitativa, tot i que s'han emprat recursos quantitatius, com són el recull de contes.

A l'esquerra, exemple d'una il·lustració d'estil naïf (imatge 9), enmig de l'estil infantil, que imita els traços d'un infant (imatge 10), a la dreta (imatge 11) exemple d'il·lustració realisme.

Per al recull de contes, hem elaborat un model de fitxa tècnica que ens ajudarà posteriorment a veure quines diferències i repeticions es donen en els contes que tracten la sexualitat. Observem apartats tals com any de la primera edició o traductor per conèixer per exemple si evidentment, la sexualitat en molts països europeus va ser tractada amb anterioritat i es van elaborar paral·lelament materials pedagògics per tractar-la respecte al nostre país.

Així mateix, també el tipus d'il·lustració escollida per tractar un tema de la sexualitat ha estat seleccionada en diferents estils, i que creiem són en principi els més corrents en aquest tipus de llibres; el realisme, l'impressionisme, el naïf, l'abstracte, l'infantil i la caricatura. La pretensió posterior era esbrinar si guardava algun tipus de relació el tipus d'il·lustració emprada en llibres que tracten la sexualitat, com per exemple si s'optava més pel realisme o mètodes més informals o indefinits com l'abstracte.

Hem volgut donar importància en recollir l'observació dels temes i dels valors, ja que són el gruix del que volem recollir d'aquesta investigació. Si bé es llibres infantils que tracten el tema de la sexualitat haurien de ser bastant objectius, aquest tema resta impregnat de valors i creences sobre allò que es tracta, com es tracta i com es mostra.

Entre les característiques de la taula també trobem la relació entre el text i la il·lustració, relacions específicament establides per Obiols (2004) i extretes de la següent manera:

- 'Relació afí: quan el que es mostra en il·lustració és afí al que diu el text.
- Relació contradictòria: es quan la il·lustració contradiu al que diu el text.
- Relació omissiva: la il·lustració no especifica res tot i que el text sí que ho fa.
- Relació especificadora: és quan el text no diu res al respecte però sí que ho especifica la il·lustració.
- Relació indefinida: la il·lustració no especifica res ni el text tampoc.' (pp.163-164)

Els temes presents en l'índex dels llibres de coneixement al nostre parer són rellevants ja que mostren l'ordre d'importància dels conceptes o temes des de la mirada de l'autor/a. El fet de que un tipus de tema sigui presentat directament després de l'altre amb freqüència podria ser quelcom a tenir en compte o indicatiu de tendència.

A més, un apartat del qual n'estem molt expectants de conèixer-ne resultats és el de 'temes metafòrics'. En ell s'hi encabiran tots aquells termes i conceptes que es tractin indirectament, de manera subtil o que s'evidenciïn. Un exemple d'aquest apartat seria el tractament de temes com la masturbació en el que se l'anomena 'pessigolles' sense especificar més tard en què consisteixen i com.

Per últim, l'apartat 'Observacions' ha servit majoritàriament per adjuntar-hi retalls de fotografies de les imatges més significatives dels llibres. S'ha volgut així no només escriure-ho, sinó també mostrar què hi apareix i com, per tal d'obtenir més dades: d'una banda per al treball posterior de resultats, ja que permetia reconèixer amb més facilitat els llibres i el tipus d'il·lustració emprada, a més de mostrar l'impacte d'algunes imatges, el tractament de les il·lustracions i acompanyar així, les dades aparegudes en la fitxa.

Construcció de la Fitxa per a l'observació del recull de contes

	Presentació de la obra	
Títol		
Autor/a		
Il·lustrador/a		

Edició consultada		imatge	
Públic adreçat ¹²			
Títol original			
Traductor/a			
Any 1a edició			
Any edició consultada			
Tipus de llibre	<i>Imaginació/Coneixement/ ambdós</i>		
	Composició, tècnica i estil		
Tipus il·lustració	<i>Realisme /impressionisme /naïf /abstracte /infantil /caricatura</i>		
	Argument, temes i valors		
Síntesi argumental			
Índex	<i>Temes en ordre</i>	<i>Imatge</i>	Relació text-il·lustració <i>(afí, contradictòria, omissiva, especificadora, indefinida)</i>
	1.	<i>Sí/No</i>	
	2.	<i>Sí/No</i>	
	3.	<i>Sí/No</i>	
	4.	<i>Sí/No</i>	
	5.	<i>Sí/No</i>	
	6.	<i>Sí/No</i>	
	7.	<i>Sí/No</i>	

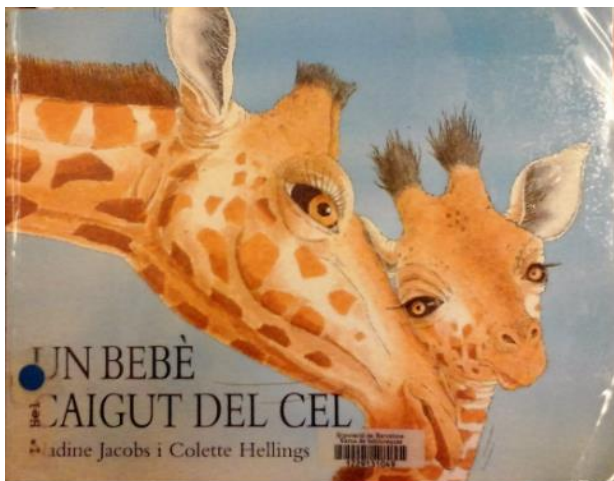
¹² La classificació del públic adreçat ha estat elaborat segons la classificació de la pròpia biblioteca.

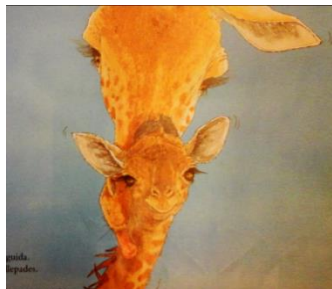
	8.	Sí/No	
Temes principals	<i>Reproducció,</i>		
	<i>embaràs,</i>		
	<i>Família heterosexual,</i>		
Temes	<i>Temes:</i>		<i>Tipologia:</i>
textuals metafòrics ocults ¹³	1. 2. 3.		1. <i>Metàfora o invisibilitat</i> 2. <i>Metàfora o invisibilitat</i> 3. <i>Metàfora o invisibilitat</i> 4. <i>Metàfora o invisibilitat</i>
Valors principals vinculats	<i>Llistat de valors (amor familiar, consciència de si, tradició,...)</i>		
Observacions			

¹³ Ens referim als termes que canvien el nom d'aquelles parts del cos o temes que no es volen tractar de manera directa per raons diverses, tant pudor moral com per explicar-ho al públic infantil: pessigolles en comptes de tocaments.

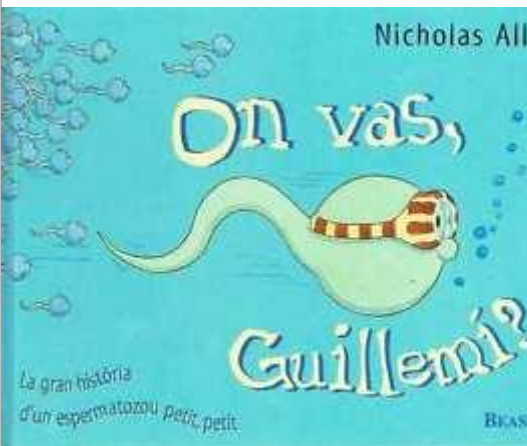
A continuació posem tres exemples de fitxes tècniques sobre contes ja elaborades. En l'apartat 'Annexes' hi figuren el total dels quaranta-un llibres que s'han observat.

Fitxa exemple 1

Número 8			
Presentació de la obra			
Títol	Un bebè caigut del cel		
Autor/a	Hellings, Colette		
Il·lustrador/a	JACOBS, Nadine		
Públic adreçat	0-6 anys		
Títol original	<i>Un bébé tombé du ciel</i>		
Traductor/a	Anna coll-vinent		
Any 1a edició	1996 paris		
Any edició consultada	1998 català		
Tipus de llibre	Imaginació		
Ubicació	4 Barcelona, 6 Badalona, Rosa Sensat		
Composició, tècnica i estil			
Tipus il·lustració	Realisme		
Argument, temes i valors			
Síntesi argumental	Explica el naixement d'una girafa, L'azor, que quan la seva mare nota que arriba, s'allunya del grup empeny i cau des de dos metres. No hi ha cap imatge explícita, una girafa embarassada dóna llum i fugen d'una lleona.		
Índex	Temes en ordre	Imatge	Relació text-il·lustració (afí, contradictòria, omissiva, especificadora, indefinida)

	1.naixement	Sí	Afi.
	2.amamantar	Sí	Afi.
Temes principals	Naixement		
	Superació de conflictes, supervivència		
Temes textuels metafòrics i/o ocults	Temes: 1. Naixement/Part 2. Concepció/Reproducció		Tipologia: Invisibilitat Invisibilitat
Valors principals vinculats	Amor familiar.		
Observacions	 Se li accelera la respiració. Empeny. Apareixen les dues llargues potes del davant de la petita. Al cap d'una mitja hora, li surt el cap; és gairebé negre. De cop i volta, tot es precipita i, portat pel seu propi pes, el petit fa la seva caiguda de naixement: cau a terra des de dos metres d'altura. La Zirafa s'inclina cap a ell. Tot tremolós i humit, l'Azor vol aixecar el cap... 		

Fitxa exemple 2

Número 14		
	Presentació de la obra	
Títol	On vas Guillemí? La gran història d'un espermatozou petit, petit.	
Autor/a	ALLAN, Nicholas	
Il·lustrador/a	Nicholas Allan	
Públic adreçat	0-6 anys	
Títol original	<i>Where Willy went...</i>	
Traductor/a	Antoni Cossimo	
Any 1a edició	2004 (anglès)	
Any edició consultada	2005 (català)	
Tipus de llibre	Imaginació i coneixement	
Ubicació	3 biblioteques BARCELONA en català, una en castellà	
	Composició, tècnica i estil	
Tipus il·lustració	caricatura	
	Argument, temes i valors	
Síntesi argumental	En Guillemí és un espermatozou petit, petit que viu amb altres espermatozous dins del senyor Guillemot. A l'escola en Guillemí no és molt bo fent sumes i restes, però nedant és un as! Tan bo com el Pinxo, un altre espermatozou. Cada dia s'entrenen per a la Gran Cursa de Natació, on el gran premi seria l'ou estupendíssim de la senyora Guillemina. El dia de la Gran Cursa, amb l'ajuda de dos mapes, unes ulleres de busseig i amb el dorsal davant, en Guillemí en surt guanyador. Arriba a l'ou i succeix quelcom meravellós: l'ou amb ell dins va començar a créixer i créixer i es va fer més gros que el	

	ventre de la senyora Guillemota, i aquest va començar a créixer més fins que hi va neixeir un nadó, que van anomenar Guillemina. Quan la Guillemina es va fer gran i va anar a l'escola va descobrir que era un desastre fent sumes i restes...però una nedadora MOLT bona!		
Índex	Temes en ordre	Imatge	Relació text-il·lustració
	1. concepció	Sí	afí
Temes principals	Reproducció,		
	Embaràs		
Temes textuals metafòrics i/o ocults	Temes: 1. testicle (casa d'en Guillemí) 2. òvul (ou) 3. fer l'amor (estar ben juntets) 4. copulació	Tipologia: 1. Metàfora 2. Metàfora 3. Metàfora 4. invisibilitat	
Valors principals vinculats	Sentit de l'humor, Família, Autoestima		

Observacions: Tot i que s'observa que se'n parla de la concepció i l'embaràs no se n'acaben anomenant les parts ni explícitament en surt cap unió del penis i la vagina o dels pares junts.

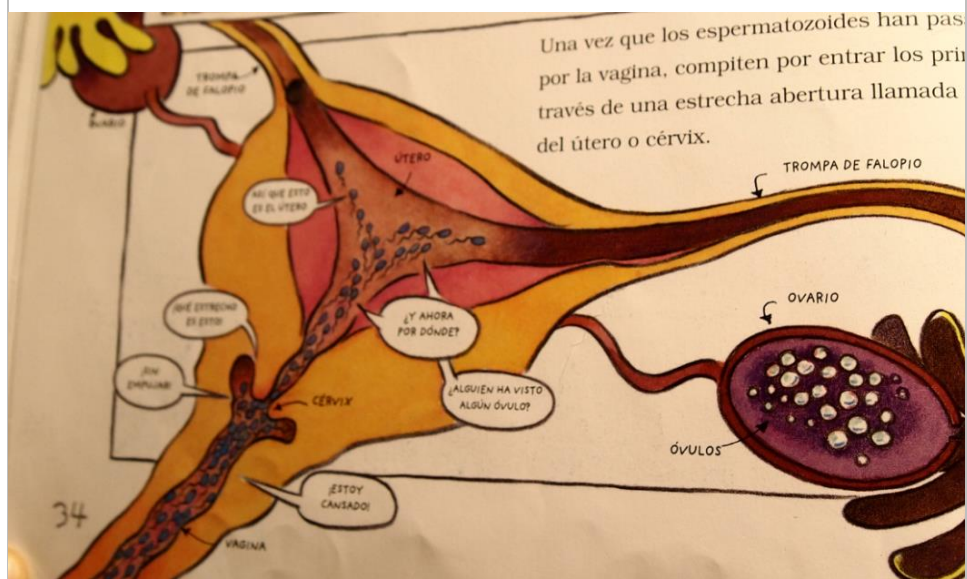
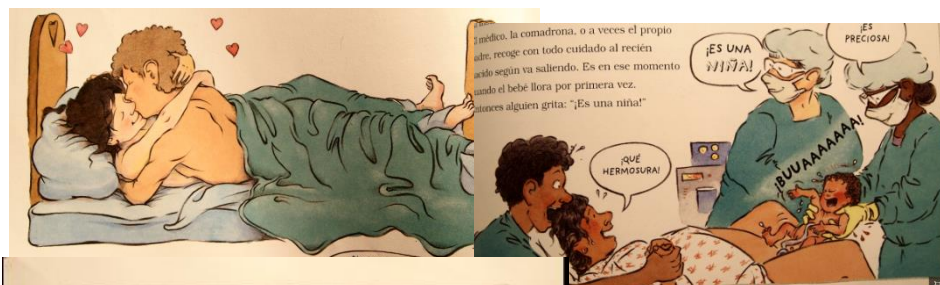
Fitxa exemple 3

Número 41	
	Presentació de la obra
Títol	És al·lucinant! Un llibre que parla sobre òvuls, espermatozous, naixements, bebès i famílies.
Autor/a	H.HARRIS, Robie.
Il·lustrador/a	Michael Emberley
Públic adreçat	5-10 anys
Títol original	<i>Let's talk about where babies come from.</i>
Traductor/a	Miguel Ángel Mendo
Any 1a edició	1999
Any edició consultada	1999
Tipus de llibre	Coneixement
Ubicació	10 biblioteques de la ciutat de Barcelona
	Composició, tècnica i estil
Tipus il·lustració	Caricatura
	Argument, temes i valors
Síntesi argument	És un llibre que respon amb delicadesa i amb esperit positiu a tots aquells interrogants que els nens i les nenes s'han fet sempre sobre la natalitat, l'amor, el sexe, la reproducció o la família. Està adequadament adaptat al públic infantil. Aporta doncs, la informació que segons els autors a sobre del que hi ha de real i de mitificat en el tema de la reproducció humana.

Índex	Temes en ordre	Imatge	Relació text-il·lustració (a) (b) (c) (d) (e) (f) (g) (h) (i) (j) (k) (l) (m) (n) (o) (p) (q) (r) (s) (t) (u) (v) (w) (x) (y) (z) (aa) (ab) (ac) (ad) (ae) (af) (ag) (ah) (ai) (aj) (ak) (al) (am) (an) (ao) (ap) (aq) (ar) (as) (at) (au) (av) (aw) (ax) (ay) (az) (ba) (bb) (bc) (bd) (be) (bf) (bg) (bh) (bi) (bj) (bk) (bl) (bm) (bn) (bo) (bp) (bq) (br) (bs) (bt) (bu) (bv) (bw) (bx) (by) (bz) (ca) (cb) (cc) (cd) (ce) (cf) (cg) (ch) (ci) (cj) (ck) (cl) (cm) (cn) (co) (cp) (cq) (cr) (cs) (ct) (cu) (cv) (cw) (cx) (cy) (cz) (da) (db) (dc) (dd) (de) (df) (dg) (dh) (di) (dj) (dk) (dl) (dm) (dn) (do) (dp) (dq) (dr) (ds) (dt) (du) (dv) (dw) (dx) (dy) (dz) (ea) (eb) (ec) (ed) (ee) (ef) (eg) (eh) (ei) (ej) (ek) (el) (em) (en) (eo) (ep) (eq) (er) (es) (et) (eu) (ev) (ew) (ex) (ey) (ez) (fa) (fb) (fc) (fd) (fe) (ff) (fg) (fh) (fi) (fj) (fk) (fl) (fm) (fn) (fo) (fp) (fq) (fr) (fs) (ft) (fu) (fv) (fw) (fx) (fy) (fz) (ga) (gb) (gc) (gd) (ge) (gf) (gg) (gh) (gi) (gj) (gk) (gl) (gm) (gn) (go) (gp) (gq) (gr) (gs) (gt) (gu) (gv) (gw) (gx) (gy) (gz) (ha) (hb) (hc) (hd) (he) (hf) (hg) (hh) (hi) (hj) (hk) (hl) (hm) (hn) (ho) (hp) (hq) (hr) (hs) (ht) (hu) (hv) (hw) (hx) (hy) (hz) (ia) (ib) (ic) (id) (ie) (if) (ig) (ih) (ii) (ij) (ik) (il) (im) (in) (io) (ip) (iq) (ir) (is) (it) (iu) (iv) (iw) (ix) (iy) (iz) (ja) (jb) (jc) (jd) (je) (jf) (jg) (jh) (ji) (jj) (jk) (jl) (jm) (jn) (jo) (jp) (jq) (jr) (js) (jt) (ju) (jv) (jw) (jx) (jy) (jz) (ka) (kb) (kc) (kd) (ke) (kf) (kg) (kh) (ki) (kj) (kk) (kl) (km) (kn) (ko) (kp) (kq) (kr) (ks) (kt) (ku) (kv) (kw) (kx) (ky) (kz) (la) (lb) (lc) (ld) (le) (lf) (lg) (lh) (li) (lj) (lk) (ll) (lm) (ln) (lo) (lp) (lq) (lr) (ls) (lt) (lu) (lv) (lw) (lx) (ly) (lz) (ma) (mb) (mc) (md) (me) (mf) (mg) (mh) (mi) (mj) (mk) (ml) (mm) (mn) (mo) (mp) (mq) (mr) (ms) (mt) (mu) (mv) (mw) (mx) (my) (mz) (na) (nb) (nc) (nd) (ne) (nf) (ng) (nh) (ni) (nj) (nk) (nl) (nm) (nn) (no) (np) (nq) (nr) (ns) (nt) (nu) (nv) (nw) (nx) (ny) (nz) (oa) (ob) (oc) (od) (oe) (of) (og) (oh) (oi) (oj) (ok) (ol) (om) (on) (oo) (op) (oq) (or) (os) (ot) (ou) (ov) (ow) (ox) (oy) (oz) (pa) (pb) (pc) (pd) (pe) (pf) (pg) (ph) (pi) (pj) (pk) (pl) (pm) (pn) (po) (pp) (pq) (pr) (ps) (pt) (pu) (pv) (pw) (px) (py) (pz) (qa) (qb) (qc) (qd) (qe) (qf) (qg) (qh) (qi) (qj) (qk) (ql) (qm) (qn) (qo) (qp) (qq) (qr) (qs) (qt) (qu) (qv) (qw) (qx) (qy) (qz) (ra) (rb) (rc) (rd) (re) (rf) (rg) (rh) (ri) (rj) (rk) (rl) (rm) (rn) (ro) (rp) (rq) (rr) (rs) (rt) (ru) (rv) (rw) (rx) (ry) (rz) (sa) (sb) (sc) (sd) (se) (sf) (sg) (sh) (si) (sj) (sk) (sl) (sm) (sn) (so) (sp) (sq) (sr) (ss) (st) (su) (sv) (sw) (sx) (sy) (sz) (ta) (tb) (tc) (td) (te) (tf) (tg) (th) (ti) (tj) (tk) (tl) (tm) (tn) (to) (tp) (tq) (tr) (ts) (tt) (tu) (tv) (tw) (tx) (ty) (tz) (ua) (ub) (uc) (ud) (ue) (uf) (ug) (uh) (ui) (uj) (uk) (ul) (um) (un) (uo) (up) (uq) (ur) (us) (ut) (uu) (uv) (uw) (ux) (uy) (uz) (va) (vb) (vc) (vd) (ve) (vf) (vg) (vh) (vi) (vj) (vk) (vl) (vm) (vn) (vo) (vp) (vq) (vr) (vs) (vt) (vu) (vv) (vw) (vx) (vy) (vz) (wa) (wb) (wc) (wd) (we) (wf) (wg) (wh) (wi) (wj) (wk) (wl) (wm) (wn) (wo) (wp) (wq) (wr) (ws) (wt) (wu) (wv) (ww) (wx) (wy) (wz) (xa) (xb) (xc) (xd) (xe) (xf) (xg) (xh) (xi) (xj) (xk) (xl) (xm) (xn) (xo) (xp) (xq) (xr) (xs) (xt) (xu) (xv) (xw) (xx) (xy) (xz) (ya) (yb) (yc) (yd) (ye) (yf) (yg) (yh) (yi) (yj) (yk) (yl) (ym) (yn) (yo) (yp) (yq) (yr) (ys) (yt) (yu) (yv) (yw) (yx) (yy) (yz) (za) (zb) (zc) (zd) (ze) (zf) (zg) (zh) (zi) (zj) (zk) (zl) (zm) (zn) (zo) (zp) (zq) (zr) (zs) (zt) (zu) (zv) (zw) (zx) (zy) (zz)
	1. reproducció	Sí	Afí
	2. Masculí-femení diferències cos	Sí	Afí
	3. Òrgans femenins i masculins	Sí	Afí
	4. L'amor, fer l'amor, classes d'amor	Sí	Afí
	5. L'embaràs, créixer, salut, fetus, bessons, el part.	Sí	Afí
	6. Cromosomes i gens	Sí	Afí
	7. Família biològica i adopció	Sí	Afí
	8. 'Tocar-se', que no et toquin	Sí	Afí
	9. La SIDA	Sí	Afí
	10. Sentiments cap al nou nadó	Sí	Afí
Temes principals	Plaer	Del propi infant (breu) i dels adults (amor)	
	Embaràs	Parts del cos, il·lustracions que ho expliquen	
Temes Metafòrics/ i/o ocults	Temes: cap	Tipologia: cap	
Valors principals vinculats	Amor familiar, Amor, consciència de si, Respecte, sentit de l'humor.		

Observacions

Bastant complet.

L'observació

Com a instrument metodològic també hem utilitzat l'observació: per tal d'obtenir informació sobre com es viu la sexualitat infantil a l'àmbit familiar, vàrem assistir a una xerrada a càrrec de Lupe García, educadora social i sexòloga que tracta la sexualitat infantil des de la diversitat i el respecte per les orientacions i necessitats sexuals d'aquests. La xerrada va tenir lloc al centre Cívic de les Cotxeres de Sants el dia 23 de febrer de 2016, a la plaça de Bonet i Muixí, i la durada va ser d'aproximadament de dues hores i mitja. La informació teòrica es va donar de manera ràpida, segons la mateixa Lupe, per atendre les qüestions personals de les mares, pares i educadores assistents a la xerrada.

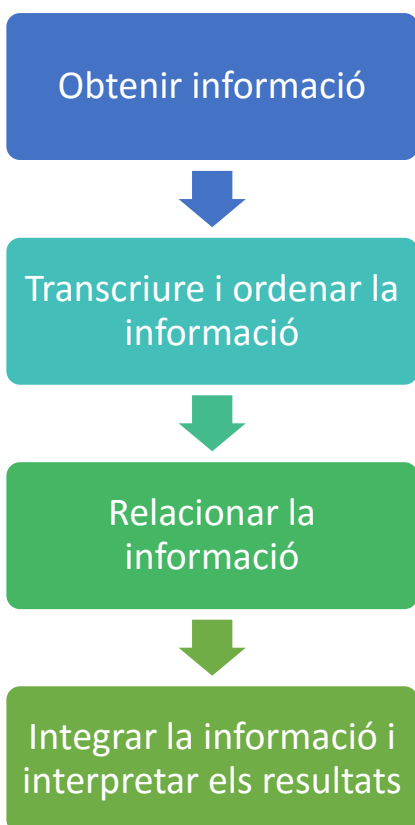
Es van emprar una gravadora i la següent fitxa que vam elaborar prèviament a la xerrada:

Número assistents		Dones		Homes		Menors	
Ordre del dia de la xerrada							
Preguntes de la ponent¹⁴							
Què pregunten mares i pares?							
Observacions							

¹⁴ Apartat afegit *a posteriori* de la xerrada arrel de a sèrie de preguntes de la ponent dirigides al públic assistent per tal de propiciar debat.

3.3. Descripció del procés seguit

Primerament, l'elaboració del calendari, una taula buida que ha estat omplerta amb les creus en els mesos en que s'ha dut a terme l'acció.

Durant les setmanes del 2 al 22 de novembre de 2015 ens internem a les biblioteques de manera intensiva: es fa un llistat primer a mà i després a l'Excel en trobar un ampli ventall de contes infantils de totes les tipologies.

La recerca de bibliografia va ser extensa: preteníem seleccionar els autors i autores més destacades que mostressin la diversitat i punts de vista del tema sense estendre'ns excessivament. La quantitat de informació trobada ha estat molt àmplia i s'ha pretès oferir informació rigorosa sobre la sexualitat.

Les visites a les biblioteques han estat constants, l'elaboració de les fitxes ha requerit una dedicació temporal bastant extensa: molts dels llibres seleccionats durant la primera recerca als mesos d'octubre i novembre, no es trobaven a les biblioteques posteriorment, degut a que la xarxa de biblioteques de Barcelona està totalment connectada i compta amb un Servei de Distribució Interbibliotecari en el que els llibres i documents sol·licitats es traslladen gratuïtament d'una biblioteca a l'altra del mateix municipi. També destacar, que els catàleg de la biblioteca de Rosa Sensat resta fora de servei i ha estat difícil trobar la informació sobre la disponibilitat de tots els llibres seleccionats en aquesta.

Els resultats s'han dut a terme amb l'ajuda de les quaranta-una fitxes dels llibres, que han estat observats un a un i classificats segons els valors, temes, cronologia i tipologia de llibres. En esborrany s'han anat elaborant llistes de cadascuna de les dades a observar ordenant-les cronològicament i comptabilitzant-les oï anotant les diferents característiques a estudiar. Posteriorment, s'ha desglossat aquesta informació i interpretat, explicacions de les quals donarem en el següent apartat.

4. Descripció de Resultats

Els resultats que hem obtingut són a partir de l'estudi i observació dels 41 llibres seleccionats. La quantitat de dades disponibles a partir d'aquesta mostra tan extensa ens ha ofert un ampli ventall de possibilitats per analitzar. Entre les possibilitats existents, n'hem escollit quatre, que ens semblaven de més rellevants. És evident que la mostra no arriba a recollir tots els llibres dels diferents temes de la sexualitat, ja que són de ben variats, però em tingut cura de recollir-ne una mostra de cada, degut a que ens és impossible d'analitzar-ho tot. Som conscients de que la interpretació és subjectiva, com totes les investigacions socials, i que la mirada de cadascú focalitza les dades cap a uns resultats o uns altres, tot i això creiem que s'ha fet una feina molt acurada.

A continuació presentem la taula amb els quaranta-un llibres finalment seleccionats:

1	COLE, Babette. (1993). ¡Mamá puso un huevo! O cómo se hacen los niños. Barcelona: Ediciones Destino.
2	TREPAT, Carla. (2012-2014). El tesoro de Lilith: un conte sobre la sexualitat, el plaer i el cicle menstrual. Barcelona: Impresia Ibérica.
3	BRUEL, Christian i BOZELLE, Anne. (1980-1988). Pessigolles. Barcelona: La Magrana.
4	MOLINA, María. (2013). Montañas en la cama. Pontevedra: OQO.
5	COLE, Babette. (1999). Pèls per tot arreu o l'hormona esvalotada. Barcelona: Ediciones Destino.
6	MAYLE, Peter. (1975-1985). Què em passa?: Les respostes a les preguntes més comprometedores del món. Madrid: Grijalbo.
7	MAYLE, Peter. (1973-2004). D'on venim?. Madrid: Grijalbo

8	HELLINGS, Colette. (1998). Un bebè caigut del cel. Barcelona: Corimbo.
9	ALAMÁN, Olga. (2004). Per què tu no tens tita?. Barcelona: Destino
10	CASAS, Lola. (2007). Vermell tacat. Bellaterra: Lynx.
11	DAUTREMER, Rébecca. (2005). Enamorados. Madrid: Kókinos.
12	DE HAAN, Linda; MIJLAND, Stern. (2004). Rei i rei. Barcelona: Serres.
13	ALLAN, Nicholas. (2005). On vas Guillemí? La gran història d'un espermatozou petit, petit. Barcelona: Beascoa.
14	ERLBRUCH, Wolf. (2002). El milagro del oso. Santa Marta de Tormes: Lóquez.
15	GIL VILA, M ^a Àngels. (2005). M'ho va dir la Lluna. Barcelona: Bellaterra.
16	LENAIN, Thierry. (2005). D'on surt aquesta nena? Barcelona: Baula.
17	JANOSCH. (1993). I els nens qui els fa, mare? Barcelona: Herder.
18	ARTUS, Dr André. (1965). Els misteris de la vida. Barcelona: Nova Terra.
19	DE LA CRUZ, Carlos i Mario. (2011). No le cuentos cuentos. Madrid: CEAPA.
20	DUMONT, Virginie. (1997). Preguntas al amor: 8-11 años. Santa Marta de Tormes: Lóquez.
21	DUMONT, Virginie. (1999-2005). Preguntas al amor: 5-8 años. Santa Marta de Tormes: Lóquez.
22	HARRIS, Robil H. (2006). No és la cigonya!: Un llibre que parla sobre nenes, nens, nadons, cossos, famílies i amics. Barcelona: RBA.
23	MIGALLÓN, Pilar., PALOP, Mercedes., MARASSI, Caterina i DÍAZ, José R. (1995). ¿Por qué somos niños y niñas?. Alcobendas: LIBSA.
24	MIGALLÓN LOPEZOSA, Pilar. (1995). ¡Esto es un lío!. Madrid: LIBSA.
25	LODGE, Yvette. (2004). D'on vinc? Barcelona: Beascoa.
26	RIUS, Roser. (2001). El naixement de la petitona. Barcelona: Cruïlla.
27	JULIANO, Dolores. (2004). Marita y las mujeres de la calle. Barcelona: Bellaterra.

28	RIUS, Maria. (1983-1996). El tacte. Barcelona: Parramón.
29	SUZUKI, David. (2002). Descubre el cuerpo humano. Barcelona: Oniro.
30	WESTLEY, Ana. (1978). Cómo se hacen los niños. Barcelona: Grijalbo.
31	H. HARRIS, Robie. (1994). Sexo... ¿qué es? Barcelona: Serres.
32	BARBE i SERRA, Alba i CARRO IBARRA, Sara. (2012). Pessigolles. Barcelona: Bellaterra.
33	DEXEUS I MADÍ, Santiago. (1978-1984). El teu cos. Barcelona: Kairós.
34	DIAZ DE VILLEGAS, Jose Luis. (1982). Madrid: Playor.
35	GENDRON, Lionel. (1972). Una historia maravillosa: la verdad del nacer. Barcelona: Daimon.
36	PACHECO, M.A.; GARCIA SANCHEZ, J.L. (1974). Soy un niño. Madrid: Altea.
37	CRESPO FRANCISCO, Julio. (1980). De dónde vienen los niños. Ciudad de la Havana: Gente Nueva.
38	LÓPEZ SALAMERO, NUNILA. (2009). La cenicienta que no quería comer perdices. Barcelona: Nido de Boas.
39	TURÍN, Adela. (2001). Artur i Clementina. Barcelona: Lumen.
40	H. HARRIS, Robie. (1999). És al·lucinant! Un llibre que parla sobre òvuls, espermatozous, naixements, bebès i famílies. Barcelona: Serres.
41	ROMERO, Cristina. (2014). El libro rojo de las niñas.

4.1. Tema tractat i any de publicació

Relacionant el temps de l'any en que van ser publicats i el tema principal que tracten hem trobat dades, començant per la quantitat de llibres per anys. En primer lloc, destacar que la majoria de llibres trobats corresponen a partir de l'any 1992 fins al 2014, tot i que n'hi ha des de l'any 1959. En vint anys s'han elaborat un tipus de llibres amb temes bastant diferents que els realitzats als anys setanta, per exemple.

El primer període, que organitzem entre els anys 1959 i 1987, correspon a un gruix total d'onze llibres la majoria dels quals tenen com a tema principal la reproducció. Com a 'reproducció' en

aquest treball l'entendem al coit amb fins reproductius, sense tenir en compte l'amplia varietat de temes que s'inclou dins la sexualitat; com és l'afecte, el propi plaer i de l'altre,...

Cal destacar però que un dels llibres situats en aquesta època parla sobre igualtat de gènere, com és el cas del conte *Artur i Clementina* (1976), que tracta sobre els comportaments masclistes de parella.

El segon període de dades el trobem, com bé hem esmentat abans, entre el 1992 i el 2014, amb un total de vint-i-quatre llibres. Tot i que els temes principals més repetits són la sexualitat, trobem també una diversitat en la temàtica. Apareixen llibres sobre homosexualitat, pubertat, plaer, menstruació i s'hi comptabilitzen més llibres sobre igualtat de gènere.

Imatge 11: 'Broken Bodice' de Jen Lewis.

Destaquem sobretot l'aparició de dos llibres que parlen de la menstruació des d'una perspectiva que podríem catalogar de neonaturalista, entenent aquesta corrent filosòfica com aquella que considera la natura com a principi humanitari i que s'allunya del materialisme i el mecanicisme. Els dos llibres als quals ens referim són els corresponents a les fitxes número 2 i 42 (annexos) titulats *El tesoro de Lilith: un conte sobre la sexualitat, el plaer i el cicle menstrual* (2012) i *El libro rojo de las niñas* (2014). Aquests contes s'expliquen en forma de metàfora, els cicles menstruals comparant-los amb les estacions de l'any i les emocions sorgides de cadascun dels

estadis de la menstruació. Les imatges són atractives i ambdós contes són d'imaginació.

La reivindicació esdevinguda en els darrers anys sobre la menstruació i la seva visibilització creiem que ha contribuït a l'aparició de llibres que en tractin el tema. Clars exemples

d'aquest fenomen recent són els treballs artístics de diferents dones que mitjançant diferents suports, han relacionat l'art amb la menstruació. Algunes d'aquests treballs són Jen Lewis¹⁵,

És clara doncs, la relació entre el context històric que es viu i el tipus de temes tractats en la literatura. El que es creu que és important, les creences i corrents filosòfiques i científiques en un moment determinat de la història té influències en el que es crea, incloent les creacions artístiques i literàries que ens ocupen en aquest treball.

Reflexionem sobre Freud, i tot i ser un pensador molt influent en l'època i un referent en el camp de la sexualitat, no hem denotat una influència explícita en els llibres. Sí que n'hi ha un, el conte *Per què tu no tens tita?* (fitxa núm. 9 annex) que fa recordar a l'anomenada 'angoixa de castració' (Punt 2.1.2. *Teories de la sexualitat infantil*). Indubtablement no ens deixarem de mencionar el llibre *¡A VER!* (Fleischhauer, 1979) que n'és un clar exemple aïllat de la influència de la psicoanàlisi de Sigmund Freud.

4.2. Valors i any de publicació

Hem volgut reflectir aquí alguns dels valors més repetits o destacats que s'han després de les fitxes elaborades relacionant-los amb l'època en la que van ser publicats per primera vegada.

Família

En primer lloc analitzem aquells que en els quals s'ha després el valors relacionats amb el tema central de la família. En aquesta mostra es repeteix fins a vint-i-una vegades, acompanyada del valor 'amor familiar'. En observar aquests llibres, el valor que se li ha qualificat es deu a que per explicar la sexualitat i, concretament, d'on venen els bebès, s'empra sovint la veu dels pares o mares (ja que molts estan concebuts per a que siguin aquests qui li ho expliquen a l'infant) com a recurs narratiu per acompanyar el llibre. La veu paterna i/o materna té com a conseqüència una explicació 'més personal' en la que veiem repetidament com es fa referencia directament al lector/a dirigint-se directament a ell/a; 'abans de que nasquessis el teu pare i jo ens vam enamorar', 'quan va arribar l'hora el teu pare et va posar damunt el meu pit i tu vas començar a mamar¹⁶'. (Rius, 2001)

També recalcar que el fet de trobar aquest valor en la majoria dels llibres ens sembla del més lògic: els nens i nenes estableixen els seus primers vincles amb la família i solen rebre de la seva

¹⁵ Per a més informació sobre aquest treball visiteu la seva adreça web: <http://beautyinblood.com/>

¹⁶ Fitxa número 26: el naixement de la Petitona (annexes)

mare i/o pare una dedicació i implicació profunda que difícilment es torna a donar lloc en altres àmbits. (Hernández i Jaramillo, 2013)

És a dir, la veu de la família i els vincles emocionals que estableixen, serveixen d'alguna manera per captar l'atenció de l'infant que rep la informació per tal d'encabir-la en un context en el que el pare o la mare -qui són qui sovint, expliquen aquest tipus de conte- puguin fer-ho des d'un punt de vista més intimista, col·locant la figura de l'oient (infant) com a protagonista de la història.

Consciència de si

Cronològicament i a mida que s'avança en el temps, la quantitat de llibres amb l'etiqueta 'consciència de si' augmenta. Podem suposar que degut a la quantitat de llibres que parlen directament a l'infant i l'insten a que s'explori, a les imatges motivadores per explicar què hi ha en el seu interior i a què li passa. A partir dels anys 90, la quantitat de llibres es dispara: l'estètica és més propícia a mostrar imatges que expliquen el cos del nen/a i es tendeix en menys quantitat a elaborar llibres en que aparegui purament la descripció del cos adult.

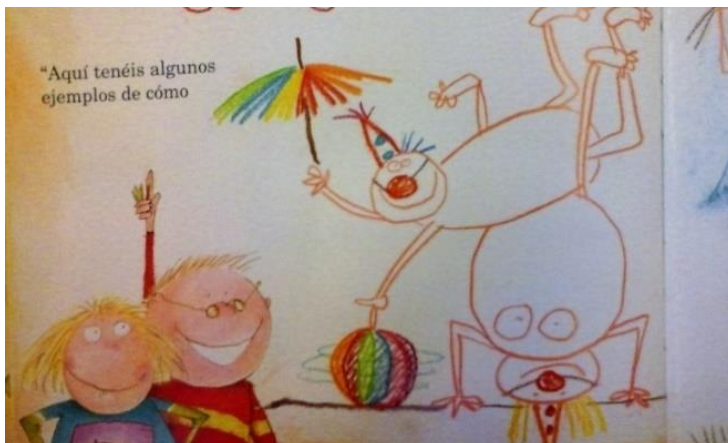
La consciència d'un/a mateix/a en l'educació sexual és un valor que ens sembla implícit. Tenint en compte la capacitat per preguntar, aprendre i conèixer dels infants, davant la pregunta 'com és el meu cos' hauria de donar-se una explicació anatòmica, visibilitzant totes les parts del cos, sense obviar els genitals i el plaer derivat. Ens hem trobat un llibre concretament, que l'evita; parla del sistema respiratori, de l'urinari, del digestiu, però no pas dels genitals. Amb el títol *Descubre el cuerpo humano* de David Suzuki (1987) ens ofereix un punt de vista interessant sobre allò que des del principi creiem, que la sexualitat ha estat i a vegades és un tema a obviar i evitar.

També ens sembla interessant el llibre *El tacte* de la Maria Rius (1983), adreçat al públic infantil, que tracta el tema del tacte i les sensacions que s'originen en el seu dia a dia. L'hem afegit doncs a aquest recull de contes com a exemple dels nombrosos llibres sobre els sentits que hi ha. A diferència de la sexualitat, els sentits es contextualitzen i es posen exemples sobre les situacions en que l'infant sent determinades sensacions com fred, calor, rugós, suau,... creiem que és una bona oportunitat per parlar de sensacions lligades a les carícies, al plaer, però que a primera vista no hem pogut trobar cap llibre amb aquesta relació. El tacte, en ser un sentit molt lligat a la sexualitat podria ser un recurs força útil per tractar el plaer de l'infant, i tractar la sexualitat des del seu punt de vista i no des de la d'un adult.

Per últim i en definitiva, i com hem esmentat al principi d'aquest punt, s'ha tractat la consciència de si a través de les explicacions anatòmiques nen/a, del que tenen i no tenen, posant èmfasi en les diferències físiques del nen i la nena.

Sentit de l'humor

La sexualitat explicada a través de l'humor és bastant atractiva, ja que treu seriositat al tema i el col·loca en una posició més propera al lector. Aquest és un valor recurrent en la majoria de llibres, i tot i no estar en la majoria d'aquests, es troba amb més freqüència a partir dels anys noranta, on es compatibilitzen set llibres amb aquest valor, enfront dels dos llibres anteriors a la data. Un exemple clar seria el llibre d'imaginació 'Mamá puso un huevo' de Babette Cole (1999), en la que es mostra a adults fent l'amor fent servir un to divertit i juganer.

Imatge 12: 'Aquí tenéis algunos ejemplos de cómo se juntan los papás y las mamás', explicuen els fills davant la sorpresa dels pares.

Salut

El valor 'salut' hi ha aparegut a través de la 'cura del cos', higiene i situacions relacionades amb la sanitat, tals com les visites mèdiques, tot això en el cas dels llibres per a infants. En canvi en la prevenció de malalties, SIDA, embarassos no desitjats, és el cas dels llibres que centren el seu tema en la pubertat. Aprofitar per esmentar l'aparició del SIDA com a subtema apareix en tots els llibres consultats al final d'aquest i que és un tema recurrent a partir dels noranta, en plena acceptació i tractament de la malaltia i que tracten les maneres de prevenir-la i d'inclús tractar les persones amb aquesta.

Reflectir en aquest apartat que hem notat un canvi en la manera de tractar la sexualitat amb el pas del temps: si bé els llibres fins als anys noranta tracten la sexualitat de manera mèdica, en la que la figura del doctor hi apareix o fa clara referència a aquest, posteriorment això desapareix i passa a ser una qüestió més rutinària. La figura d'algú que t'explica com 'funciona' aquesta part del teu cos té tan a veure amb el metge com amb qualsevol persona adult i de confiança que t'ho expliqui, de la manera en la que nosaltres ho interpretem, això sí.

Amb aquest valor hem tingut una sorpresa; es presenta com a valor o un dels valors principals des de l'any 1978 fins al 1999 i ja no es presenta com a valor principal en els anys posteriors. Però no ens quedem tan sols amb aquesta dada, ja que com bé em esmentat, es tracta dels valors principals i tot i estar present la salut en gairebé tots els llibres, sobretot de coneixement, no apareix com a valor central del llibre. És interessant com la Salut, com a motiu principal per tractar la sexualitat, ha deixat pas a altres valors que ocupen més en el llibre.

4.3. Tipologia de temes segons la tipologia de llibres

Prèviament a revisar i comptabilitzar el tipus de llibre ja podíem intuir quin tipus de temes són els més recurrents en els llibres de coneixement. Els llibres de coneixement, tal i com hem comptabilitzat, solen tractar principalment temes sobre l'embaràs, el coit i la concepció. Aquests temes van relacionats directament amb la sexualitat des del punt de vista reproductiu, és a dir, aquell que té la unió dels genitals femenins i masculins per tal de tenir un bebè. En els llibres de coneixement es tracta també amb moltíssima freqüència doncs, l'embaràs i el part, apartat en el qual hi solen dedicar un nombre de pàgines més elevat; com el creixement del fetus, les sensacions dins la panxa i el naixement. Per tant, les relacions sexuals es vinculen directament amb el desig dels pares de voler tenir un fill o filla. També el motiu d'aquests resultats és l'objectiu dels llibres, que de manera repetitiva és respondre a la qüestió formulada als pares: *D'on vinc?*

També parlaríem d'uns resultats semblants en el cas dels llibres de coneixement i imaginació, que tracten la concepció i la reproducció com a temes principals, units a temes com la parella, l'embaràs, el naixement i fer l'amor).

Per contra, en els llibres d'imaginació, els temes no es concentren entorn aquests temes tant repetits en les dues tipologies de llibres, sinó que es presenta un ampli ventall de temes com són la homosexualitat, l'enamorament, la violència masclista i el cicle menstrual. Cal dir, també, que degut a la tipologia de llibre el tema és clar; sovint tracta un aspecte concret de la sexualitat que s'explica a través d'una història i que resta de manera implícita en la mateixa.

També ens ha agradat relacionar aquesta última dada amb l'any de publicació. La majoria de temes repetits en el llibre d'imaginació pertanyen a llibres corresponents, majoritàriament, al segon període.

4.4. La Il·lustració i el tema que es tracta

El tipus de relació text-il·lustració ha estat molt interessant, ja que s'expressa el desig d'ocultar parts del cos o moments vitals o per contra, donar-ne informació i mostrar-ho.

Si bé podríem afirmar que quasi totes les il·lustracions mantenen una relació afí amb el text, hi ha algunes relacions emissives i especificadores que ens agradaria analitzar.

El naixement

Un dels aspectes que ens ha cridat més l'atenció és el tracte del part. Ens hem trobat que davant la quantitat de llibres que parlen d'embaràs i naixement, hi ha de ben pocs -cap en el cas dels orientats al públic pre-escolar- que mostrin el part. Ens ha semblat curiós que fins i tot en el cas de llibres recents, aquest tipus d'il·lustracions siguin omissives i mentre que en el text s'explica d'on surt el bebè i com, les il·lustracions passen, un cop i un altre, de l'embaràs a la mare amb el bebè en braços. Podem deduir que a causa de l'impacte emocional de les imatges, a la invisibilització del part com a quelcom natural en la nostra societat, també els llibres infantils reflecteixen aquesta invisibilitat del moment de néixer.

Fer l'amor

Quelcom semblant ocorre amb fer l'amor. Realment pocs llibres mostren l'acte sexual explícit, que en molts casos origina confusió en no saber com entren en contacte els genitals explicats. Hi ha llibres amb curioses maneres d'explicar-ho, evitant imatges considerades per la societat occidental com a evitables per edats tan menors. N'és l'exemple de *Mamá puso un huevo* de la Babette Cole (1993) en la que els nens dibuixen diferents maneres de fer l'amor, on les postures de dos ninots canvien la manera de fer l'amor mentre somriuen i es diverteixen.

Per contra, molts insisteixen en mostrar ON es 'fan els nens', oferint la il·lustració de la dona i l'home despullats en el llit i coberts pels llençols. També es recalca la privacitat de l'acte i la necessitat de moment d'intimitat dels adults.

Els tocaments i la masturbació

Aquest és un dels temes més omesos. Si bé ja es omès com a tema, en ser tractat en il·lustració, hem trobat que s'ha omès totalment de les il·lustracions. No hi apareix cap referència de com fer-ho, i sobretot, si n'hi ha, són imatges de nois. La masturbació només es tracta en aquells **llibres de coneixement** dirigits a adolescents, que aprofiten el tema de la pol·lució nocturna i els canvis físics en el penis, per parlar del tema. Sovint també es recorre a la desmitificació; es comenta que no existeix cap tipus de mal en practicar-la.

En el llibre adreçat a infants trobem dues excepcions. En primer lloc, el llibre *Pessigolles* (fitxa 32, Annexes) que tracta la masturbació en el que té com a protagonista una nena que és conscient del propi plaer. El llibre, és bastant metafòric però és un primer pas cap al reconeixement dels tocaments i la masturbació infantil com a fet. En segon lloc, també titulat *Pessigolles* (fitxa 3, Annexes) em sembla un llibre menys metafòric que el primer tot i que no es tant recent. De l'any 1980 i francès explica mitjançant il·lustracions els jocs entre una nena i un nen en un llit. És un llibre que tracta el joc i el plaer com un, bastant encertat, al meu parer. Tots dos cal remarcar que es tracten de llibres situats en la tipologia de llibres d'imaginació.

4.3. Dades extretes de la xerrada

De la primera dada objectiva que obtenim, concloem que l'educació continua sent preocupació de les dones, almenys en l'àmbit de la sexualitat: de les quaranta-set persones que van assistir a la xerrada, sense incloure'ns, quaranta-quatre eren dones. És una dada important, ja que ens reflexa la preocupació, l'interès dels pares i mares vers la sexualitat, i en aquest cas, és d'interès principalment matern.

Les intervencions eren més probables que succeïssin per part de les dones i succeeix d'aquesta manera. Totes les intervencions són fetes per dones.

A més, també observem una preocupació entorn a la sexualitat entre infants de la mateixa edat. Els 'límits' de l'exploració dels cossos i de l'experimentació de la sexualitat. És el cas de la mare que exposa que el seu fill 'vol petonejar-la' i ella no sap que fer davant la seva insistència. Podem interpretar a partir d'intervencions com aquesta, que existeix l'interès per les mares per oferir una educació sexual diferent a la que han rebut. Suposem que l'educació és diferent a través de la interpretació del que ens expliquen a la xerrada: es troben en situacions incòmodes per a elles i no saben com actuar de manera natural. On establir aquests 'límits'.

L'ambient es distés, i conforme la xerrada avança, les persones assistents realitzen més intervencions. Al principi, davant de les preguntes de la Lupe, la majoria de persones no s'atreveixen a parlar. Més tard això canvia i poc a poc s'incrementa la participació.

5. Conclusions

De manera general, podem concloure de que la sexualitat ha estat un tema molt canviant, que ha patit un procés encaminat cap a la informació i la normalitat. Que parlem també, d'una temàtica que encara costa de tractar i normalitzar però que cada cop s'insta més a parlar-ho tant a casa com a l'escola, àmbits de referència principals de l'infant.

Algunes de les conclusions a les que hem arribat són les següents:

1) El tema de la sexualitat és un tema canviant?

Sí. La sexualitat no es tracta de la mateixa manera en una determinada època que en una altra. Els moments històrics, polítics, socials i les creences religioses o espirituals que travessen una societat afecten directament a la manera d'entendre i viure la sexualitat, tant present en els nostres vides. Com hem pogut copsar en els resultats, la tipologia de temes canvia i també la manera de tractar-les i d'expressar-les i mostrar-les a través de recursos artístics.

2) Per què amb els nens i les nenes es tendeix a tractar el tema de la sexualitat de manera abstracta?

A partir del resultat obtingut sobre la relació entre els temes i la tipologia de llibres i l'anàlisi a partir de l'objecte que porta a la realització del llibre podríem arribar a afirmar doncs, que molts dels llibres publicats neixen de l'interès, d'una banda, dels infants: que es pregunten el seu origen i com es 'crea' un bebè, i de l'altra, dels avergonyits pares que no saben què ni com ho han d'explicar. Tal i com es va detectar en la xerrada de la Lupe García (Annex), els pares i mares sovint es preocupen per què es pot dir i que no a segons quines edats. Moltes persones tenen la creença que s'ha d'explicar la reproducció mitjançant metàfores a mode de cobrir aquestes qüestions a curt termini (Fitxes 8, 14, 18), d'altres que s'ha de mostrar explícitament i explicar cada cosa pel seu nom, com és el cas de *No le cuentes cuentos*. (fitxa 40, Annexes) Sigui com sigui, s'hauria de parlar de la sexualitat i de tot allò relatiu a aquesta de manera natural, com a cadascú li sembli més còmode, però sense evitar cap paraula ni cap nom. És té molt acceptada la idea de respondre a les preguntes les nens i nenes amb fervor; des d'explicar l'època dels egipcis amb tota mena de detalls i la manera en que es formen els volcans. També ho hauria de ser en la temàtica de la sexualitat. Aquesta informació és de vital importància per a que els infants sàpiguin ser conscients del seu cos. Hi ha una relació entre la informació rebuda i també, la prevenció d'abusos per part d'adults. La informació en aquests casos és de vital importància.

3) Els llibres d'imaginació tenen més diversitat temàtica

En els llibres d'imaginació, es presenta un ampli ventall de temes com són la homosexualitat, l'enamorament, la violència masclista i el cicle menstrual. Cal dir, també, que degut a la tipologia de llibre com es el cas del llibre d'imaginació es centra en un tema; sovint tracta un aspecte concret de la sexualitat que s'explica a través d'una història i que resta de manera implícita en la mateixa. A diferència dels llibres de coneixements, que he analitzat segons els tema que més es repetia.

4) La invisibilitat

A conseqüència de l'existència de diverses temàtiques invisibles en els quaranta-un llibres observats, hem mencionat alguns dels temes a continuació, ja que creiem d'importància reivindicar a través d'aquest treball de recerca la desinformació dels llibres sobre sexualitat presents a les biblioteques.

La masturbació en cap cas és explícita

Tant en infants com en adolescents, si el tema de la masturbació hi són presents (en els llibres d'imaginació i de coneixement, respectivament) no es mostra cap il·lustració sobre aquesta, cap recomanació ni manera de practicar-la. A més, aquest tema és tractat en tots els casos a través de llibres de tipologia de coneixement en el cas dels adolescents i a través de llibres d'imaginació en el dels infants.

Recordant llibres com ¡A VER!, sembla curiós que cap llibre mostri aquesta pràctica en la majoria, recomanada i que socialment s'accepta cada cop més. De la mateixa manera que s'ensenya a gaudir en parella i les maneres de fer-ho s'hauria de fer amb un mateix.

L'himen, inexistent

Forma part de l'anatomia femenina, però en cap llibre de coneixement ni d'imaginació, ni dirigit a pre-adolescents i adolescents se n'indica l'existència. En un cas, es menciona en un llibre de coneixement, que s'expressa com a 'dolor' que pot patir-se en les primeres relacions sexuals. No s'explica com s'anomena, ni què és el causant d'aquest dolor.

5) El sentit de l'humor per tractar la sexualitat

Un dels resultats obtinguts és la presència de l'humor com a valor creixent a mida que transcorre el temps. La seriositat abandona l'entorn de la sexualitat i serveix de valor atraient pels més joves. En si és una manera directa de captar l'atenció.

Podem concloure que tot i que la sexualitat ha esdevingut més lliure i que cada cop la tendència és a una major diversitat i tractament dels temes, també encara queda camí per a la normalització i l'abandonament de pràctiques castisses. L'educació sexual a Espanya està en perill, tal i com recullen diversos articles (Cabrera, 2013) i (Soraya, 2014). Cada cop es destinen menys recursos en l'educació pública que tingui com a finalitat tractar l'educació sexual. Les decisions corren a disposició de la voluntat del professorat i de les famílies, que moltes vegades no compta amb la informació adequada.

Els llibres infantils són un material educatiu públic, a l'abast de tothom, i que poden ser utilitzats per parlar de la sexualitat amb infants. Suposen doncs, una via complementària i/o alternativa a situació actual viscuda.

6) La mirada

A través de l'observació i la reflexió de tota la recerca, podem concloure també que el punt de vista des del que es tracta la sexualitat es des del punt de vista adult. A través del judici moral vers la sexualitat dels infants, es cataloga segons moral o immoral, entre el bé i el mal, allò permès o no. La sexualitat és tractada des del punt de vista adult, des de la sexualitat d'aquest i no des de l'experiència infantil, dels desitjos sentits, de l'experimentació.

Manquen llibres que tractin la sexualitat des d'un altre punt de vista, com seria un llibre que tractés els cinc sentits i hi introduís les carícies amb un mateix i/o amb els altres. O un conte que expliqués la manera en la que poden solucionar un conflicte un nen i una nena que es porten malament al pati, que es fan la guitza. Maneres concretes però de tractar la sexualitat, és a dir, concretes en l'aspecte d'abordar temes concrets i que en manquen la seva visibilització.

6. Bibliografía

Llibres

- Bettelheim, Bruno. (1977-1999). *Psicanálisis de los cuentos de hadas*. Barcelona: Crítica
- Caparrós, Antonio. (1977-1980). *Tomo II: Historia de la psicología*. Esplugues de Llobregat: Círculo Editor Universo.
- Corominas, Joan. (1961-1983). *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*. Madrid: Gredos.
- Dallaycrac, Nicole. (1972-1998). *Los juegos sexuales de los niños*. Barcelona: Gedisa.
- Fleischhauer-Hardt, Helga i Mc Bride, Will. (1979). *¡A VER!* Salamanca: Lóquez Ediciones.
- Freud, Anna. (1997). *Introducción al psicoanálisis para educadores*. México: Paidós Educador.
- Freud, Sigmund. (1905-1972). *Tres ensayos sobre la teoría sexual*. Buenos Aires: Alianza Editorial.
- Foucault, Michel. (1978). *Historia de la sexualidad. La voluntad de saber*. Madrid: siglo XXI Editores.
- Hernández, Graciela i Jaramillo, Concepción. (2003). *La educación sexual de la primera infancia: Guía para madres, padres y profesorado de Educación Infantil*. España: Secretaria General de Educación y Formación Profesional, Ministerio de Educación, Cultura y Deporte.
- Hite, Shere. (1976-2002). *El informe Hite: Estudio de la sexualidad femenina*. Madrid: Suma de Letras.
- Iturbe, Xabier. (2015). *Coeducar a l'escola infantil: sexualitat, amistat i sentiments*. Barcelona: Graó.
- Lena, A., González, C., Fernández, A.B., Blanco, A.G., Fernández, A.I., Suárez, A.M., ...Mier, M. (2009). *Ni ogros ni princesas; guía para la educación afectivo-sexual en la ESO*. Gobierno del Principado de Asturias.
- Obiols Suari, Núria (1998). *Como desarrollar los valores a partir de la literatura*. Barcelona: CEAC.
- Obiols Suari, Núria. (2004). *Mirando Cuentos: Lo visible e invisible en las ilustraciones de la literatura infantil*. Barcelona: Laertes.

Vallejo-Nágera, J.A. (2006). *Guía práctica de psicología*. Madrid. Ediciones Temas de Hoy.

Llibres online

Guía 'Ni ogros ni princesas' Programa para la educación afectivo-sexual en la ESO. Instituto Asturiano de la mujer (2006)

Articles de revista web

Barbosa, Marchamalo y Rodríguez. (30/05/14). España suspende la asignatura de Educación Sexual. *Tempus Fugit*. Recuperat de <http://www.tfnews.es/2014/05/29/espana-suspende-la-asignatura-de-educacion-sexual/> [Consulta: març 2016]

Cabrera, Elena. (13/01/13). España ignora la educación sexual: La pedagogía afectivo-sexual que llega a la escuela es mínima y anecdótica: se limita a enseñar cómo se coloca un preservativo o a regalar compresas y tampones. *ElDiario.es*. Recuperat de http://www.eldiario.es/sociedad/Espana-ignora-educacion-sexual_0_89241260.html [Consulta: març 2015]

Calvo, Soraya. (19/08/14). LOMCE: una ley que recorta los cuerpos, los derechos y también las emociones: Educación para la Ciudadanía tuvo buenas intenciones, pero quedó en un intento al no tener en cuenta a la sexualidad como proceso vital. *Diagonal Periódico*. Recuperat de <https://www.diagonalperiodico.net/global-asturies/23639-ley-recorta-cuerpos-derechos-y-tambien-emociones.html> [Consulta: març 2016]

De Melker, Saskia. (27/05/2015). The case for starting sex education in kindergarten. *PBS Newshour*. Recuperat de <http://www.pbs.org/newshour/updates/spring-fever/> [Consulta: febrer 2016].

García, Amaya. (08/05/2015). Papa-mamá, ¿Hablamos de sexo? *El Mundo*. Recuperat de <http://www.elmundo.es/vida-sana/familia-y-co/2015/12/09/566801b5ca4741865a8b464b.html> [Consulta: abril 2016]

Munar, Jenifer. (29/03/2016). «Feminista», «irreverente» y «pionera»: Pippi Calzaslargas cumple setenta años. *UH Noticias*. Recuperat de <http://ultimahora.es/noticias/cultura/2016/03/29/184294/feminista-irreverente-pionera-pippi-calzaslargas-cumple-setenta-anos.html> [Consulta: maig 2016]

Muñoz, Alba. (18/06/2014). Seis creadores que utilizan su sangre menstrual para hacer arte. *PlayGroundNoticias*. Recuperat de http://www.playgroundmag.net/noticias/actualidad/creadoras-utilizan-sangre-menstrual-hacer_0_1337266263.html [Consulta: juny 2016]

Diccionaris, enciclopèdies i BOE a través de pàgina web

Ley Orgánica 2/2006, de 3 de mayo, de Educación. *Boletín Oficial del Estado*, 4 de mayo de 2006, núm. 106, pp.17158- 17207. [consultat el 28 de març 2016]. Recuperat de: <http://www.boe.es/boe/dias/2006/05/04/pdfs/A17158-17207.pdf>

Real Academia Española. (2016). Diccionario de la lengua espanyola (23.ed.). Consultat a <http://dle.rae.es/?w=diccionario>

Termcat. (2016). Termcat centre de terminologia. Consultat a <http://www.termcat.cat/ca/Cercaterm>

Treball de Grau

Bergamini, P., García, I., García, S. i Bayarri, C. (2010). *Educación (afectivo) sexual: De la Ley General de Educación (1970) a la LOE (2006)*. (Trabajo asignatura). Universidad de Oviedo, Oviedo. [presentació SlideShare]. Recuperat de: <http://es.slideshare.net/josetxu1953/1-evolucion-educacin-afectivo-sexual-segn-la-ley>

Imatges

Imatge de portada: flaticon. (2015). *Huevo con una grieta*. [Il·lustració, vector]. Recuperat de http://www.freepik.es/iconos-gratis/huevo-con-una-grieta_724597.htm

Imatge 1: Fons fotogràfic personal, datada de l'any 1999.

- Imatge 2: Hoffmann, Heinrich. (1845). *Pedro Melenas*. Recuperat de <http://www.rtve.es/noticias/20151103/pedro-melenas-cuento-mas-sorprendente/1246823.shtml>
- Imatge 3: [Fotografia d' Argles, Martin]. (2011). *The Guardian*. Recuperat de <https://www.theguardian.com/books/2011/mar/08/shere-hite-100-women>
- Imatge 4: [Fotografia de Bettmann]. (1979). *CORBIS*. Recuperat de <https://foucaultnews.com/2015/11/18/la-marche-de-lhistoire-michel-foucault-2015>
- Imatge 5: [Fotografia de Will McBride]. (1974). *Zeig mall*. Alemanya. Recuperat de <http://www.the-saleroom.com/en-us/auction-catalogues/nosbsch-and-stucke-gmbh-auktionen-berlin/catalogue-id-srns10005/lot-0bb315e6-f63c-4fe3-b9f4-a60300e1ba75>
- Imatge 6: Puig, Pere. (2009). *El Corb i el Renard, Le Corbeau et le Renard, El Zorro y el Cuervo, The Crow and the Fox*. Recuperat de <https://www.youtube.com/watch?v=b9CARdF1-w>
- Imatge 7: De amicis, Edmondo. (1886). *Cuore*. [Il·lustració llibre infantil]. Recuperat de <http://www.10elol.it/articolo/cuore-di-edmondo-de-amicis-il-riassunto/101357/>
- Imatge 8: Robins, Arthur. (1973). *D'on venim?*. [Il·lustració llibre infantil]. Recuperat de <http://www.agapea.com/libros/D-on-venim--9788415893684-i.htm>
- Imatge 9: Aitch. (2014). *Seasons*. [Il·lustració]. Recuperat de <http://www.aitch.ro/SEASONS>
- Imatge 10: Lizán, Diego. (2013). *Sense títol*. [Il·lustració]. (Recuperat de <http://cuarteldeartilleria.org/ilustradores-en-la-ii-muestra-de-ilustradores/>)
- Imatge 11: Bonet, Paula. (2013). *Wood*. [Il·lustració]. Recuperat de <http://www.artsmoved.cat/ca/paula-bonet-un-estilo-inconfundible/>
- Imatge 12: [Fotografia de Rob Lewis]. (2013). *Beauty in Blood*. Recuperat de <http://www.beautyinblood.com/archive-gallery.html>
- Imatge contraportada: flaticon. (2015). *Pájaro negro y huevo roto*. [Il·lustració, vector]. Recuperat de http://www.freepik.es/iconos-gratis/pajaro-negro-y-huevo-roto_723678.htm

PART C: Avaluació i autoavaluació

Com a avaluació de la feina realitzada, estem molt satisfetes. Ens ha servit com a vehicle d'aprenentatge per tal de indagar sobre el tema que ens proposàvem a l'inici, unint dos àmbits de ben diferents i alhora bastant units. La sexualitat a través dels contes ens ha servit a nivell formatiu. Les aportacions d'aquest treball ens ha suposat un aprenentatge de les principals teories sobre la sexualitat, fent un recorregut històric i coneixent les influències de la sexualitat a dia d'avui. Conèixer el passat ens fa més conscients de l'avui, i en aquest aspecte em resulta molt positiu poder haver indagat sobre el tema en profunditat.

A més, hem après moltíssim sobre la literatura infantil, diferenciant els dos tipus de llibre existents -el de imaginació i el de coneixement- i també aspectes més tècnics sobre il·lustració i les diferents maneres d'anomenar les relacions entre la imatge i el text. D'una manera més implícita he après a valorar artísticament la literatura infantil i a reconèixer la diferència entre l'obra artística i el missatge, valors i aprenentatge que porta. Un llibre pot estar valorat molt positivament per la seva qualitat a nivell il·lustratiu, però la història que explica impregnada de desigualtat de gènere, per exemple.

La recerca a les biblioteques públiques ens ha ajudat també a participar moltíssim en aquests espais, a moure'ns i a conèixer el funcionament intern. Realment ara valorem molt més aquest servei públic, que ha estat molt professional i ens ha ajudat en tot moment. La manera de recercar els llibres tant via online com presencialment han estat un aprenentatge continu.

M'agradaria parlar també dels aspectes de millora del treball. Realment he copsat, que el tema de la sexualitat és ampli, i que parlar de tots els subtemes que l'ocupen és una tasca extensa. Tan extensa que no n'hem pogut tractar tants temes com ens hauria agradat. Ens queda la sensació d'haver deixat molts temes en el tinter i moltes dades per extreure de la mostra recollida. De fet, és per temps i per extensió d'aquest treball que no n'hem pogut analitzar i extreure'n més resultats. Ens hagués agradat indagar sobre la relació entre el país de procedència i els temes tractats, per exemple. Realitzant les fitxes ens ha donat la impressió de que els temes tractats en els llibres procedents de l'estranger són més 'avançats' a la situació cronològica del moment. És a dir, un tema publicat als anys noranta a Anglaterra, es traduïa al català en el 2000, deu anys després, quan segurament el context, les polítiques del país són diferents i aquest llibre ja no està actualitzat en el país de rebuda.

També ens hagués agradat indagar sobre l'accessibilitat dels contes als infants, si aquests estan a l'abast de la mà infantil, si els atrauen o no, per conèixer per quines raons els nens i nenes agafen un llibre amb aquesta temàtica o si bé l'ignoren o la rebutgen.

La recerca de contes va ser intensa però en el primer moment, va ser una tasca bastant agraïda: sense adonar-nos vam afegir moltíssims llibres a la llista i la recerca per les biblioteques va ser divertida. Això si, l'elaboració de les fitxes com a mostra analitzable, va ser molt feixuga. A més, vaig voler fer-ne fotografies a cadascuna d'elles, ja que em va semblar importantíssim fer-les, per copsar i plasmar el que es redacta.

Els resultats, han estat bastant sorprenents d'una banda i previsibles per l'altra. M'han ajudat a veure alguns errors en quant al disseny de la fitxa dels contes. Considerar les dues tipologies de llibre en la mateixa fitxa em va plantejar en el seu moment dubtes i segueix fent-ho, ja que no és el mateix analitzar el tema principal en un llibre d'imaginació que en un de coneixement. Com a millora, realitzaria un estudi de cadascun de la tipologia de llibres per separat. La diversitat de temàtiques presents en el llibre de coneixement són moltes tot i que s'han resumit en aquest treball en un tema, que ha estat comparat amb els d'imaginació a un mateix pla.

També canviaria la manera en la que es poden trobar els llibres, si són a l'abast dels infants o no. M'agradaria també realitzar un estudi segons la diferència de temàtica existent entre els infants i els adolescents ja que he detectat una diferència de continguts: als infants se'ls oculta segons quina informació.

Si bé ha estat una feina moltes vegades feixuga, el fet de comptar amb la revisió quinzenal -i setmanal en l'últim mes de feina- del treball ens ha servit per portar el treball a ritme. Per qüestions personals -mudança, canvi de ciutat, assignatures, feina- no sempre m'ha estat possible compatibilitzar-ho tot i estar-hi ficada al 100% com tampoc m'ha estat possible mantenir la motivació intacta des de l'inici. El treball ha patit unes davallades importants com també sortir-se'n d'aquestes han estat tasques necessàries. Estic satisfeta de la feina feta. Em provoca orgull presentar aquest treball i també, aprendre dels errors comesos.

Les perspectives que s'obren a partir d'aquest treball de Fi de Grau, són múltiples, i bastant motivadores. Des de escriure un article, ja que m'agradaria contribuir en la comunitat educativa aportant la nostra recerca, fins a la possibilitat de realitzar les pràctiques professionals en una organització dedicada a la sexualitat infantil i juvenil. El que ens agradaria possibilitar també és que aquest treball no quedés tancat al calaix, i es pogués recuperar en un temps per tal de donar-li

moviment o ampliar-lo . El que m'agradaria certament, sigui quina sigui la manera, és poder contribuir a que tots i totes, com a societat valoréssim la sexualitat com una part inherent de nosaltres mateixos, i començar a actuar en conseqüència i a moure'ns en la nostra vida amb més llibertat. I doncs, sortim de l'ou?

